

K^{109 452}₃

ՀԱՅԿԵՆԻ
ԶԻՆՈՒԹԱՅԻՆ

Հինգր Ժողովուրդ

ՄԻԼԵՆԻ
ՆԵԼԵՆԻ

576922) + 902-7 (C/1-9294/)

ზეზა ზეზა

თხუნი
ზეზ

K109.452
3

საგან-მეცნიერებათა
თავისმართობა

სახელმწიფო ბაზოგრაფია
„საგანთა საჭარბოლო“
თბილისი
1963

ს. მაკალათიას ნაშრომი „ფრონის ხეობა“ აშუქებს დასახელებული ხეობის წარსულსა და აწმყოს. შირითადი ყურადღება ეთმობა ამ ხეობაში არსებულ კულტურის ძეგლთა დაბასიათებას. აღნუსხული და გაშიფრულია ძეგლთა მრავალი წარწერა, რაც ნათელს ჰფენს იქ არსებული ციხე-სიმაგრეების, კოშკებისა და ტაძრების მნიშვნელობა-დანიშნულებას, მათს უაღრესად დიდ მნიშვნელობას წარსულში ჩვენი ქვეყნის თავდაცვის თვალსაზრისით. გამოვლინებული და აღწერილია ბევრი ისეთი კულტურის ძეგლი, რომლებიც დღემდის ნაცლებად ან სულაც არ იყო შესწავლილი.

ფრონის ხეობის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა

ფრონის ხეობა მდებარეობს შუა ქართლში, მტკვრის მარცხენა მხარეზე და ადმინისტრაციულად იგი შედის ქარელის, ზნაურისა და ხაშურის რაიონებში.

შენიშვნა: რადგან ტექსტი უკვე აწყობილი იყო წიგნში ძველი ადმინისტრაციული დაყოფა დარჩა.

ფრონის ხეობა, მისი ფართო გაგებით, მოიცავს სამ მცირე მდინარეს: დვანის წყალს, ალის წყალს და ფცის წყალს. სამივე მდინარე გამოდის სურამის ქედის აღმოსავლეთის კალთებიდან და ერთვის მტკვარს. დვანის წყალი მას შეერთვის ქარელთან, ალის წყალი უერთდება ფცას, ფცა კი მტკვარს შეერთვის ქვენა ტოცასთან (ქარელთან).

ამ სამივე მდინარეს ხალხი უწოდებს ფრონეს და იტყვიან: დვანის ფრონე, ალის ფრონე და ფცის ფრონე, განსაკუთრებით ამ მდინარეთა ზემო ნაწილს (სათავეს) დღესაც ფრონე ეწოდება.

ვახუშტი ბაგრატიონი ამ ხეობის აღწერისას მას უწოდებს ფრონის ხეობას და ამბობს: „ქვიშხეთ ზეით, ლიახვის მდინარეს იქით, ტაშისკარამდე, რომელნიცა მდინარე-პევენი აღვწერეთ, უწოდებენ, თვინიერ შოლისა, ფრონეთა“¹.

თავის გეოგრაფიულ რუკაზედაც ვახუშტის დასახელებული აქვს: დვანის ფრონე, ალის ფრონე და ფცის ფრონე. ჩვენც ამის მიხედვით სამივე მდინარეს ვაერთიანებთ ერთ ხეობაში და მას ვუწოდებთ ფრონის ხეობას.

საყურადღებოა, რომ ფრონის სახელწოდებით ორი პატარა მდინარე არსებობს სურამის ქედის მიღმა, ზემო იმერეთში,

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941 წ., გვ. 81.

ზედა ფრონე და ქვედა ფრონე, რომლებიც მიედინებოდა სურამის ქედის დასავლეთ კალთებიდან. ზედა ფრონე შეერთვის ღუშალას, შემდეგ კი — მდინარე ძირულას, ქვედა ფრონე კი შეერთვის ყვირილას. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ სურამის ქედის კალთებიდან ორივე მხარეზე (იმერეთ-ამერეთი) გამომდინარე წყლებს აქვთ საერთო სახელწოდება — ფრონე. მითუმეტეს, აქვეა ქართლ-იმერეთის საზღვარიც, სადაც სამივე მდინარის ხეობიდან გზები გადადის შუა ქართლიდან იმერეთს.

ამასთანავე, ამ გზებმა წარსულში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ჩვენი ქვეყნის ორივე ნაწილის კულტურულ-ეკონომიური და სახელმწიფოებრივი ერთიანობის განმტკიცებისათვის. ამ მხრივ ფრონის ხეობა, სამწუხაროდ, არ იყო შესწავლილი და მისი მნიშვნელობა — შეფასებული. ამის გამო ფრონის ხეობის ისტორიულ წარსულსაც ნაკლებად ვიცნობთ. მხოლოდ იმ მცირეოდენი მასალების მიხედვით, რომლებიც დღემდე გამოვლინებული ამ ხეობის შესახებ, საშუალება გვძლევდა ზოგადად მაინც ვიქონიოთ წარმოდგენა მის ისტორიულ წარსულზე.

დღემდე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ფრონის ხეობა უძველესი დროიდან ყოფილა დასახლებული. ამას მოწმობენ ამ ხეობაში შემთხვევით აღმოჩენილი მატერიალური კულტურის საყურადღებო ნაშთები, როგორიც არის, სხვათა შორის, ყორნისში (დვანის ფრონეზე) აღმოჩენილი ბრინჯაოს იარაღები: შუბის წვერი, ისრის პირი, სატევარი და სხვა.¹ ოქონაში ნაპოვნია ბრინჯაოს სამაჯურები, ლისაში და ძალინაში — ბრინჯაოს ზოდები.²

აღსანიშნავია აგრეთვე ფცის ფრონეზე, სოფ. ტკოცის მახლობლად, ნაპოვნი არქეოლოგიური ნივთები, რომლებიც დაცულია ტკოცის სკოლაში. ეს ნივთები ნაპოვნია ე. წ. „გორგოტის ძირებში“, რომელიც წარმოადგენს ყორანისებურ მაღლობს (თამარის ფეხის ნაწმენდიაო). აქ ნაპოვნ

¹ Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949 г., გვ. 27.

² იხილება ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

ნივთებში ურევია კარგი ნახელავი ბრინჯაოს ორი სამაჯურის ბრინჯაოს ბალთა, რომელიც წარმოადგენს მხედრის ქანდაკებას. მას თავზე ახურავს წოწოლა ქუდი. ცალი ხელი უკიდია ცხენის ფაფარზე, მეორე კი წელზე აქვს შემოდებული (დოინჯად). ნაპოვნია აგრეთვე ბრინჯაოს ხანჯალი, სამწახნაგიანი ბრინჯაოს ისრის წვერი, თიხის ჭურჭელი და სხვა.

ქრონოლოგიურად ამ ხეობაში აღმოჩენილი მატერიალური კულტურის ძეგლებიდან უძველესია ძალინას სამაროვანი. როგორც დასაფლავების წესის მხრივ, ისე სამარხეული ინვენტარით იგი მიეკუთვნება ადრეულ ბრინჯაოს ხანას, დაახლოებით III და II ათასწლეულის მიჯნას¹.

ეს ხეობა უფრო მდიდარია ადრეული რკინის ხანის სამარხებით.

საყურადღებოა 1951 წ. ზემო ლისაში (ფცის ხეობა) არქეოლოგ ო. ჯაფარიძის მიერ გათხრილი 14 ორმო-სამარხი, რომლებშიაც ძირითადად რკინის იარაღები იყო, სამკაულები კი — უპირატესად ბრინჯაოსაგან. იარაღებიდან აღმოჩნდა ბრინჯაოს კოლხური ცულიც, რომელიც ორნამენტირებულია და სტილიზებული ცხოველის გამოხატულებით (ცხენი).

ზემო ლისას სამაროვანს ო. ჯაფარიძე მიაკუთვნებს განვითარებულ რკინის ხანას, მე-8 — 7 საუკუნეს (ძვ. წ.)².

ამ მხრივ დვანის ფრონის შესახებ მეტი არქეოლოგიური მასალები მოიპოვება, მით უმეტეს, დვანის ფრონეზე წარმოებდა არქეოლოგიური გათხრებიც. 1931 წელს არქეოლოგიური გათხრები ჩაატარეს ე. ფიელინამ და ა. სმირნოვმა სოფ. ნულში, რომელიც მდებარეობს დვანის ფრონის მარჯვენა ნაპირას, სადაც აღმოჩნდა რამდენიმე სამარხი. ამ სამარხებში აღამიანის ნეშტი ესვენა მოკრუნხულად, ჩატანებული ჰქონდა თიხის ჭურჭელი და ბრინჯაოს სამკაულები: ქინძისთავი, სამაჯური, სარდიონის მძივები და სხვა. იარაღი,

¹ ო. ჯაფარიძე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961 წ., გვ. 203 — 211.

² ო. ჯაფარიძე, „არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ოფორაში“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 65, თბ., 1957 წ., გვ. 181 — 215.

სურ. 1. ზემო ლისაში აღმოჩენილი კოლხური ცული
საომარი თუ საოჯახო, ამ სამარხებში შედარებით მცირეა
აღმოჩენილი.

ნულის ამ სამარხებს ავტორები მიაკუთვნებენ პირველი ათასეულის მეორე ნახევარს (VI — V საუკ. ძვ. წ.).¹

საყურადღებოა ამავე ნულში 1945 წელს დაზვერვითი გათხრებისას პროფ. ბ. კუფტინის მიერ არქეოლოგიური აღმოჩენა გარდამავალი პერიოდიდან აღრეული რკინის ხანისა (VII საუკ. ძვ. წ.), დამახასიათებელი ინვენტარით².

შედარებით უფრო მდიდარი და საყურადღებო სამარხები აღმოჩნდა სოფ. დვანში 1940 წელს, ე. წ. „სოლოფერდაზე“. 1944 წელს გაითხარა დვანის სამარხები და აქ აღმოჩენილ 14 სამარხში მიცვალებულები ჩაფლული იყვნენ მიწის წილში მოკრუნხულად. მათი ჩონჩხის გარშემო ეწყო თიხის ჭურჭელი, ბრინჯაოსა და რკინის იარაღები და სამკაულები.

სურ. 2. დვანის სამარხი

ერთ საფლავში ადამიანის გვერდით აღმოჩნდა ცხენის ჩონჩხი, რაც დაკავშირებული იყო მიცვალებულის კულტთან.

დვანის საფლავების ნაგებობათა შესწავლა, დასაფლავების რიტუალის გარკვევა და განთხარი ინვენტარის შედარე-

¹ Е. Пчелина и А. Смирнова, «Дневник археологических раскопок, произведенных близ сел. Нули на правом берегу реки Проне в 1931 году» (Известия Юго-Осет. исследовательского института Краеведения, вып. I, Цхинвали, 1933 г., зб. 287 — 297).

² Б. А. Куфтин, Археол. экспедиция, 1945 г., зб. 48 — 50; ტაბ. XXXIII — LXIII.

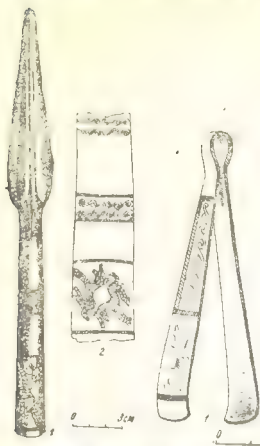
ქალებს ქალის ხელსაწყო-იარაღებს ატანდნენ: ნემსებს, კვირისტავეებს, სადღვებელს და სხვა, ბავშვებს კი — საბავშვო ჭურჭელს. დვანის საფლავეების ინვენტარი ამასთანავე გარკვევით მოგვითხრობს მოსახლეობის ქონებრივ დიფერენციაზე: არის ღარიბი საფლავი, რომელშიც ჩონჩხთან აღმოჩენილია მხოლოდ ერთი პატარა თიხის ჭურჭელი. მდიდარ საფლავეებში კი იყო ვერცხლის სამკაულები, რკინისა და ბრინჯაოს იარაღები, მრავალი სხვადასხვა დანიშნულების ჭურჭელი, ქინძისთავეები, შძივები და სხვა.

დვანის საფლავეების ინვენტარში მკვეთრად არის ასახული მეურნეობის დარგები. აქ ნაპოვნი ნამგლის კაეის კბილებისა და ხელსაფქვავეების მიხედვით დვანის ფრონის მოსახლეობა ეწეოდა მიწათმოქმედებას: მკიდა პურეულს კაეისკბილებიანი ნამგლით და მარცვლეულს ხელსაფქვავეთ ფქვავდა. ამასთანავე, უმთავრესად, ეწეოდა მესაქონლეობას, რასაც მოწმობს საფლავეებში ჩატანებული შინაური ცხოველების — ცხვრის, ხარისა და ცხენის ძვლები, აგრეთვე ყოჩის ქანდაკება. ამზადებდნენ რძის ნაწარმს — ყველსა და კარაქს, რასაც მოწმობს აქ ნაპოვნი სადღვებელი.

საკმაოდ განვითარებული ყოფილა ლითონის იარაღებისა და სამკაულების დამზადების ტექნიკაც. ხელოსნები აკეთებდნენ ბრინჯაოსა და ვერცხლის სამკაულებს: ქინძისთავეებს, საფეთქლის რგოლებს, სამაჯურებს, ბეჭდებს და სხვა. ზოგი სამკაული მხატვრულადაა გაფორმებული. ასეთია აქ აღმოჩენილი ქამრის ცალპირა ბალთა, რომელზედაც ამოკვეთილია ჯვარედინა სახეები და პირდაპირი ცხოველები მჯდომარე პოზაში (მონადირე ძაღლები), აგრეთვე ჩქიფი ირმის გამოსახულებით¹.

აკეთებდნენ უმთავრესად რკინის იარაღებს, რომელთა უმეტესობა საომარი დანიშნულებისაა: რკინის ცულები, სატევრები, დანები, შუბის წვერები და ისრის წვერები. აქედან ირკვევა, რომ მოსახლეობა ეწეოდა ნადირობასა და სამხედრო

¹ С. Макалтия, Погребение эпохи поздней бронзы из сел. Двани (Краткое сообщение Института Истории Материальной культуры, вып. 69, Москва, 1957 г., стр. 139 — 142).

ს. 4 გვ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839,

ბულ დაცვას მოითხოვდა, როგორც ნადირისაგან, აგრეთვე ყაჩაღთა თავდასხმისაგან.

ამას გარდა, თემურ წყობილებას, საზოგადოდ, აზასიათებდა შუარისგებისა და სისხლის ალების ადათები და თემის ინტერესები დასაცავად საჭირო იყო საბრძოლო იარაღით მომარაგება. ამ მიზნით ხელოსნებიც ბლომად ამზადებდნენ საომარი დანიშნულების იარაღებს.

ლითონის იარაღის
ჩამოსაშლელად სმა-
რობდნენ ყალიბებს,
რომლის ერთი ფრაგ-
მენტული ნაწილი ნა-
პოვნად დეკემბ. სმა-
რობდნენ აგრეთვე თი-

ხის „ოვქ“ ეს გამდნარი ლითონის კ ფმო სამეღ დ

მოდო დიმიტრ მდგარა ქეჭუაძეა, თვინი ტუ-
ბი დაქვლია ქუთაისში, თბილისში, კოხტაშში, დამასკოში, ს-
ტერბოლის, ჯერმანიაში, შვეიცარიაში, თვინი ტუბი ქუთაისში, ქ-
ნია და ქუთაისშია მოკვლე სარკის გუბნის ქუთაისში, ქ-
სე და დამასკოში, ქოხტაშში, კოხტაშში, ქოხტაშში, ქ-
ქილები, თბილისი, ქიშინჯი, ქიშინჯი, ქიშინჯი, ქიშინჯი, ქ-
ლამში მოყვანილობისა, ზოგი პირ, ღმრთაობა და აბი-
ყური ქუთაისი ნაწილი, ორნ მენტირებული, ქარბობს.

სურ. 5. დვანის თიხის ჭურჭელი

დაღარული ონამენტი. ურევა სასოვა - ეპიგრაფიკა. წერილბუნქტირანი, ტალღებრივი, ლენტოვანი და შტრიხოვანი.

ეტყობა, ჭურჭელს ბევრს აყეთებდნენ და ააფლავებდნენ ბლომად ატანდნენ. ქალის ააფლავები აკმაო წარმოდგენა.

იძლევა ქალის ტალღებზე დევის იმ ეპოქის ქალებში, რომლებმაც სწავლინა და ცხოვრობდნენ მათთვის ყელსა-
ბამო, რომელშიც ვრცელა ქარვი, შინა და ვიზრალ მძივე-
ბიც, თითზე იქნებოდა მისი, მთავრე — ვეოცხოვსა და
რეცნის, სამკურნე, ვეფქედ, მკობდნენ ვერცხლის რე-
ლებოთ ამებ, იმ გრებდნენ ვეოცხოვსა და მოხეოთ ქინა-
თავებით.

დღეს ოსტატება დახელოვნებული ცოდნის მქონე
მკვლევარები, ტექნიკურად მაღალი კარგად არიან დამ-
კრები, რომლებიც ტექნიკურად დიდი დახელოვნებასაა მო-
პირებენ, გამოთლა-გაყვარებასა და სხვადასხვა ფორმის მი-
ცემაში, მაგრამ ამ მძივებში ნაწალი, როგორც, მკვლევარი,
ქარვა, შემოტანილია უკიდურესად, აქედან იქცევა, რომ
აღებ-მიკმა წარმოებდნენ და უკიდურესად შემოქმედება
ქარვა და სხვ.

ამათ ვხვდებით შექმნილად დევის ობსიდის
მკვლევარი და მოვლინი ამოვირბად, როგორც,
არსებობს ამოხსენს სვეთური ტაბის ისრის პირები.

ამ მოტანილი მძივებში, დევის, შემკვრელ მძივებში
ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, ვრცელდება, თუ ვინ უნდა
ფილიყა გვარ-ტომობით დევის ფრონია ამ კულტურის
ტარებელი მოხელეობა ამ საკითხში, სადა დევის, როგორც
ველა, ხევენ არ მოხეობდება, მაგრამ მოხეობდება, რომ
მითი გვეტყვას, რომ ეს ადრეული რეცნის, სანამ ვე-
სათანადოდ შეაწავდილი არ არის, და წყევლით, რომ
ამას ვარდა, დევის ფრონია ამ საკითხში, მოხეობდება.

ჯერ კიდევ ადრეულად წყობილად მოხეობდება, რომ
ადგილი არ ქმნდება, რომ ტომობრე-ეროვნულ დაკრებ-
ბაში, ამის გამო აქედან, მითი გვეტყვას, რომ დევის
მოხეობდება, მაღალი რეცნის, (ქარვი ლეონი) წყობი-
იყვნენ, მაგრამ თუ ამ შემთხვევაში, მკვლევართა
ფილ მძივებში, და დევის, დევის, დევის, დევის, დევის,
რეცნის, კულტურის, მოხეობდება, რომ დევის, დევის,
წყობდება ქარველით, ტომობრე, ადრეული, რომ
საგულიანო მაგვრებას შევამჩნევთ.

ამას გარდა, უკვე აღმაშენებლის იტორიკოსი, რომელსაც მოავითხოვს თურქებს მიერ ქართლის აღებრუნებაზე, ამბობს: „და იყო მასწავლებელი ამეფოსა მთა მცირე ლიხთა და აღმოვიპოვეთ წაღლის-თავი“ (იქვე, გვ. 324).

შესანიშნავია აღნიშნული წიგნში დღემდე არსებული იმ ცნობის ციფრულად ნაშთი და ხაზითა შემორჩენილი გადმოცემა, რომელიც მოგვითხრობს მოგვარების შესახებ ადგილი წაღვლის ნაოფლარში დარჩენილია ფილი ცხი-ვლავნის სახეობის, რომელიც თავისი ნაგებობით მიეკუთვნება XI-XII სს. უფრო ციფრულად ნაგებობის სახელი ფართობი და ნაშთები უწოდებენ „ვალენებს“. აქვეა ნაოფლარის აღმოჩენის შესახებ ციფრულად ნაგებობის და ნაგებობის აღმოჩენის შესახებ მეფის აქტის ხშირი სტამბის ყოფილა, დავით გადმოდიოდა ქართლში და ქართლ-სამხედროს აზიო ქვარსე (იმერეთ ქართლის სამხედრო) წაღვლში და აქვე ნაგებობდა თავისი სასახლი, ეს მეფე აქ აკრძალავდა (ვარსეზთა) ჩოჩინის ბროლისაში, სადაც დავაგებული ვილია შემოვიქცა მეფეს მიჰყავდა რომ-ორბრძნისა მამრ-თელისით თბილისისა და თავისი უცხოელად თურქებისა და მსამხედრო მნიშვნელობის მქონე ზონაში დავითის ციფრულად ნაგებობის აღმოჩენა თანამედროვე სახელია შესანიშნავი მონტაჟი, რომელიც სამხედროს კედელზე მონტაჟის (მონტაჟი) წარწერა დღესაც კარგად იკითხება ქართლში, რომელიც ამ მხარეში წინასწარ იყო მოგვითხრობდა, რომ იმდროისათვის წარმოადგენდა მნიშვნელოვან და ნაგებობის აღმოჩენას, რომ ეს დღეს ქართლში აღმოჩენილია ქართლ-სამხედროს წარმოადგენდა მნიშვნელოვან და ნაგებობის აღმოჩენას, რომელიც დღეს ქართლში აღმოჩენილია ქართლ-სამხედროს წარმოადგენდა.

ერთი სიტყვით, როგორც აქ მართალი მცირე ცნობები მონტაჟის ქართლში გაერთიანება ხანაში, X ს. და შემდეგ დღეს ქართლში აღმოჩენილია ქართლ-სამხედროს წარმოადგენდა მნიშვნელოვან და ნაგებობის აღმოჩენას, რომელიც დღეს ქართლში აღმოჩენილია ქართლ-სამხედროს წარმოადგენდა.

1. ამ გზით დღეს გადის ქართლ-იმერეთის საზღვარი გზა.

...ქვეშ წყლის მიღების მოწყობა. აქ წყლები
საოქოების გზის მიხედვით გარემოებანი მიხედვით
ნაპირის მიხედვით მნიშვნელოვანია. ბოლო წარმოებდა
არაქვეყნის მიხედვით ხდება განმარტებული
არქები. მდგრადი და გაუმჯობესებული ქოთნები და ბოლო
ქვეყნის მიხედვით გარემოებანი მიხედვით.

მომავალი საუკუნეებში უნდა ამ ცხოველურ
მოცულობის ხეობაზე, რომელი სათვალის გზა ულუბი
ქვეყნის კორპორაციის (ქვეყნის) გაუმჯობესებული
მოლო ვერტეხილ და ამ შემთხვევაში, აქ მკობი მა
მოლოელი კოლხეების მთაში. და ექვსი ამ დროის ქოთნი
იმერეთისა აწინდელი“ (გვ. 82).

...საქონის, ეს გზა იმდენად უფრო მოკლე, გზად და
მაგრებული იყო, რომ მაგარი კიხით, რომელიც დაოჯობ-
ს ქართლ-იმერეთს, გზის და გზის დროშად, აქ გაუმჯობეს
ქვეყნის კორპორაციის მიხედვით ადგილზე სამართის
მნიშვნელობის. ეს ფრონი ხეობა, აქ ვიწრო, და სხვა
გზის ვიწრო აღიკვეთა-ქალაქი და იმდენად, მას ვერტეხი
წილებს მკობი ქვეყნის (ქვეყნის, გვ. 80) ამჟამად სეობაში
ესი შეთანხმებული ბატონის. ტაძარი რომელიც მკობი იყო
XIV საუკუნის.

...საქონის ფრონი, ეს წარმოებდა, ამ დროის ქოთნი
მკობი დროის და მოკლე ქოთნი-იმერეთის მოკლე
რიგის ქოთნი, მიხედვით ქოთნი, მკობი და დროის
გზის მიხედვით იმდენად, რომელიც შეიძლება გზის
მოგვიტარებს: „ხოლო წარმოებდა მკობი აქ მოლო წილი
და ბრძოლად მამია დალინა. მაშინ დროის, უნდა
დამარცხები შეძლო, აქ იმდენად, გზის გამოქვეყნდა „თა-
რებელი მივიდა მუნევი ყოლ ბურსი“ (ქოთნი, კოვ
რება“, II, გვ. 634).

ამავე გზით ვიწრო უნდა მივხატრი შარდენი
მეაბე გზის დროის ფრონიდან ყორნიით გადადიროს

• II II Топографическая Фрагмент древней Грузии, г. 2
2.4. შარდენი, გზის დროის ქოთნი 1672 — 1675 წწ.
1935 წ., გვ. 63.

იმერეთში. ეს გზა გადადიოდა გომართა-ლოხინის მთებზე და ერთი დღია განმავლობაში ჩადიოდნენ იმერეთში. აქ სიჭრელ-ვარზეა საქართლის ციხე, რომელიც დარაჯობდა ქართლ-იმერეთის ამ გზას. ამავე მხარეზეა საბაყოც, რომელიც ნასოფლარია და სიღანაც ვხე ვადადის რაჭა-ლეჩხუმში ადენ. როგორც საილწოდებოდან ჩანს, აქ უნდა ყოფილიყო საბაყო. სადაც შემოქონდათ და გაქონდათ სავაჭრო საქონელი ქართლ-იმერეთში.

ფრონია ხეობა მჭიდროდ დაახლებული ყოფილა მას ხელს უწყობდა ღამაში ბუნება, სალი პავა და ნაკოდერი მიწა. აქაური მამული იძლეოდა ქირს ხელს უხვ მოსავალს. ხელს უწყობდა მეხილეობის განვითარებას, ბაღ ვენახისა და ვაზის კულტურის მოშენებას.

მრავლადაა ნაოფლარი ადგილები, ციხე-გალავნია და კოშკების ნანგრევები, რაც იმას მოწმობს, რომ მოსახლეობას უხდებოდა მტრებთან გამკლავება. ამასთანავე მრავალი კულტურის ძეგლია ნანგრევი ადარტურებს ამ ხეობაში დიდ კულტურულ მშენებლობას.

ფრონის ხეობა შედიოდა მე-16 საუკუნიდან ზემო ქართლის სადროშოში, რომლის მედროშე ამილახვარი იყო (ვახუშტი, 71-72). ამ ხეობია მფლობელნი იყვნენ ფალავანდიშვილები და ამირეჯიბები. ფალავანდიშვილები გადმოსულან ახალციხიდან. როდესაც ახალციხის მხარე თურქებმა დაიპყრეს (XVI საუკ.), მათი გვარის ნაწილი გათათრებულა და იქ დარჩენილა, ნაწილი კი გადმოსულა ქართლში და მეფე ლუარსაბს მათთვის უბოძებია მამული ძალინას და იქ დასახლებულან¹.

ამირეჯიბი ფალავანდიშვილების განაყოფი ყოფილა ერთ-ერთ ფალავანდიშვილა მეფის კარზე მიუღია ამირეჯიბის თანამდებობა (ასახლის მსახურთა უფროსობა) და ამირეჯიბობაც მათ გვარად გადაქცეულა². ვახუშტის თქმით: „აბაშიძეს,

¹ ქურ. ივერია, 1884 წ., № IV, გვ. 16; № V და VI, გვ. 17

² აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარები, ქურ. ივერია, 1884 წ., №№ V და VI, გვ. 17 (ბოლოშია დართული).

ფალავანდიშვილს და ამირეჯიბს ეოთობა შინა ქუენდათ მამული იმერეთსა და ქართლსა შინა, და შემდგომად ვანყოფინა სამეფოსა, ეოთი მამა იქით და ერთი აქით დაშინენ. ვითარცა 'ენს მამოლნი და აგელნი მაონი' (გვ. 24 — 25).

აქედან ირკვევ, რომ ფრონის ხეობის სათავე, მიღმა მხარე (იმერეთი) დაუსაქუთრებია აბაშიძეს, გამოღმა ნაწილი კი ფალავანდიშვილსა და ამირეჯიბს. მათ ფრონის ხეობა განაწილებული ჰქონიათ. ზეგან ნაწილს ფლობდნენ ფალავანდიშვილები, დაბლობა კი — ამირეჯიბები.

ფალავანდიშვილები რეზიდენცია იყო ძალიანში, სადაც დღემდე შემონახულია მათი ნასახლარი, კოშკითა და სასახლის ნანგრევით.

მე-17 — 18 საუკ. იწყება ამ კეთილმოწყობილი ხეობის სტრუქტურა-აოხრება, რაც გამოწვეული იყო, გარდა შინათფეოდალური ბრძოლებიდან, აგრეთვე, უმთავრესად, აპარელშია, ოტრქებისა და ლეკი ფეოდალების შემოსევებით, რომლებიც მოსვენებას არ აძლევდნენ საქართველოს სამეფოს მე-16 — 18 საუკუნის მანძილზე.

ლეკიანობისაგან თავდასაცავად აოფლები აშენებდნენ ციხე-გალავანს, სადაც მოსახლეობა დროებით თავშეაფარს პოულობდა. მაგრამ თურქეთ-სპარსეთის წაქეზებით, მათ მიერ იარაღითა და სურსათით მომარაგებული ლეკთა რაზმების თავდასხმებს სოფლის მოსახლეობა დიდხანს ვერ ეძლებდა ვინც ლეკთა ტყვეობაა გადაურჩებოდა. აქედან იმერეთში იზიზნებოდა. მაგრამ ლეკთა რაზმები ფრონის ხეობით იმერეთშიც გადადიოდნენ და იქაურ მოსახლეობასაც აფორიაქებდნენ: „ამასვე წელსა (1767 წ.) დაღისტნია ჯარი გარდავიდა იმერეთს, რაჭის სოფლები მოარბიეს. სამასამდე ქრისტიანი ტყვე იშოვეს და წარვიდნენ“¹.

ლეკების რაზმები არ აავენებდნენ ალის ხეობას, მას ხშირად თავს ესხმოდნენ და აქედან ბევრი ტყვე მიჰყავდათ. ლეკებისაგან თავდასაცავად ხალხი იზიზნებოდა ალთა მაგარი ციხეში და იქიდან ებრძოდა კარზე მომდგარ მტერს, მაგრამ

¹ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინოვის გამოცემა, ნაწ. 11, სანქტ-პეტერბურგი, 1854 წ., გვ. 491.

დვანის ფრონის სოფლები ვახუშტის მიხედვით:

1. სალოლაშენი	11. თორმანეული
2. არადეთი	12. ბეყმარი
3. წვერი	13. ღვედრეთი
4. ბრეთი	14. ნული
5. დირბი	15. მავლა
6. დვანი	16. წორბნისი
7. ტოლიბიური	17. ურია
8. ავნევი	18. ყორნისი
9. ერკნეთი	19. რუსთავი ¹ .
10. წუნარი	

დღევანდელი სოფლები:

1. სალოლაშენი	19. მალდა
2. არადეთი	20. არკნეთი
3. წვერი	21. ბეყმარი
4. ბრეთი	22. წორბნისი
5. დირბი	23. რუსთავი
6. ტახტისძირი	24. ტოლიბური
7. გვირგვინა	25. კიშასი
8. დვანი	26. გიორგი წმინდა
9. წკნელისი	27. სამწყარო
10. ველები	28. საჯვარე
11. მტილიანა	29. ამბრეთი
12. მუგუთი	30. ციხიათი
13. დიდმუხა	31. ღვიაგინა
14. ავნევი	32. ტბეთი
15. წუნარი	33. ველები
16. ღვერთეთი	34. დოდეთი
17. ნული	35. ქვასათალა
18. თორმანეული	36. ყორნისი.

¹ ეს სოფლები დაახელებულია რუკის აბწყსოს 1715 წლის დავთარში. გაოდა შეიდი სოფლისა. წვერი, ტოლიბიური, წუნარი, ურია, ყორნისი და რუსთავი (იხ. ე. თ ა ყ ა ი შ ე ი ლ ი. აქიოლ მოგზაურობანი და შენიშვნები, გვ. 129 — 148).

ჩვენ აქ არ შევუდგებით ყველა აოფლია და მთი პიკა-
მოებში დაცული მატერიალური კულტურის ძეგლების აღწე-
რას. აღვნიშნავთ მხოლოდ იაეთებს, რომლებშიც შედარებით
მნიშვნელოვანი ძეგლებია შემონახული და რომლებთანაც
დაკავშირებულია სხვადასხვა თქმულებები და გადმოცემები.

აოადეთი მდებარეობს სალოლაშენის პირდაპირ. დვა-
ნის ტრონის მარჯვენა მხარეს. ამ სოფლია სახელწოდებას გად-
მოცემით უკავშირებენ აოათა ბატონობას აქ მდგარა არაბთა
ლაშქარი და ამის გამო მათ ეწოდა „არადეთი“ (არაბეთი?).

არადეთი ისტორიულ სოფელია, იგი ის ენიჭება XI საუ-
კუნეში, როდესაც ბაგრატ IV ებრძოდა ვაჟის, სულტან
ფადლონა, თბილისის დაუფლებასათვის. ფადლონა მოკავში-
რე იყო კახეთის მეფე აღსართანი, რომელმაც ფადლონი
შეიხიზნა და შემდეგ ბაგრატს გადასცა. ამიტომ, მეფეს
აღსართანი ათეო მიუცია არადეთი.¹

1483 წელს აქვე არადეთი, სანახევში ბრძოლა მოხდა
ქონსტანტინე II (1479—1505 წწ.) და ყვარყვარე თბაგს
შორის, ათაბაგმა გაიმარჯვა².

არადეთი ამილახვრის სამთავროებში შედიოდა. მხო-
ლოდ მე-17 საუკუნე დასაწყისში თეიმურაზ მოლაღატე
ანდრუყაფარ ამილახვრისათვის სხვათა შოლი, არადეთიც
ჩამოურთმევია ამის შესახებ იოთამ ამილახვარ თეიმურაზი
ეუბნება: „ეურთხეული თქვენი იმა ამილახვარი ანდრუყაფარ
ქართველთ დაეტყვევებინა, ბევრი ურიკო ექნა და ამისად
ნასისხრად და აღუპატიოდ არადეთი დაედვათ და ჩუენ არადე-
თი ჩუენთვის იარევე სახასოთ დავიჭირეთ და არადეთის
ამეუქაფოდ უშვილოს თურმანიძის სურსანი, კეოძი მამულა
კიბოყეთო“.

ერთი სიტყვით. თეიმურაზ I არადეთ ამილახვრისთვის
ჩამოურთმევია და სახაოდ (სამეფოდ) უქცევია ეტყობა.
არადეთი თავისი სტრატეგიული მდებარეობით. ფართო და

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955 წ., გვ. 312.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959 წ., გვ. 347 — 381.

³ დ. გვრიტიშვილი, გვ. 401.

[illegible]

შეიქცეოდა. დადგა მღოღი, აკონია საკმაოდ
დაბალი იყო. ციხე ედევნებოდა და აკბოდა. თან
ქვემოთ ეცქეროდა მთის აღმოსავლეთი კედელი. დასავლეთი
მთის კედელი უკვე აღარ იყო. შიშოვს ილაქადა
მთის მთიდან კოშკი მოთავსებული ედევნებოდა. თოვს
აღარ იყო. მთა ედევნებოდა. თოვს ილაქადა. შიშოვს
კოშკი ედევნებოდა. თოვს ილაქადა. შიშოვს
ქვემოთ ეცქეროდა. თოვს ილაქადა. შიშოვს
(სამკუთხედის ფორმისა).

საქმის წი გეოგრაფიკული, ქართული იარაღები, კერძოდ სურათი
ყველაზე ძლიერ ხატავს იმ დროს, როდესაც გეოგრაფიკული, ქართული, და
წიგნები.

ხეობა მოუსაგლიანი იყო, მეფეს ავალიშვილისათვის სარჩოდ¹ ბრეთი მიუცია ღირბამდე (საბატონოდ)¹.

ბრეთის მოსახლეობაში უმრავლესობა ედილაშვილებია. გადმოკემით ამ სოფელში ყოფილა მონასტერი (საბერო) და ახელწოდება ბრეთიც მას ამია გამო დარქმევიათ (ბერეთი — ბრეთი).

ვახუშტის აღწერით: „ღვანის წყლის აღმოსავლეთით არს ბრეთის მონასტერი უგუმბათო, რომელ ქმნა პიროს, ივ (13) მამათაგანმა და დაფლულ არს იგიცა მუნვე, არს აწ ხუცის ამარ“ (გვ. 79).

ბრეთში დაცულია წმ. გიორგის ეკლესია, რომელიც წარ-
პოადვენს სამნავიან ბაზილიკას. მისი ცენტრალური ნაწილი
ამაღლებულია. ეკლესიის დასავლეთის მხარეზე დაშენებულია
სამრეკლო. ეკლესია ნაგებია კლდის ქვით, შიგნით შეთეთრე-
ბულია, მისი ფართობი 14×9.20 კვ. მ ბრეთის ეს ეკლესია
ძველია. მას მიაკუთვნებენ VI-VII საუკ. საკუთხევლის
კარის წინ გრძელი ქვაა, რომლის ქვეშ ააფლავა პიროსი
(ბრეთელი) ერთი ათცამეტი მამათაგანი².

საფლავის ამ ქვაზე წინათ გადაფარებული ყოფილა ლო-
დის საბურველი (საფენი), რომელზედაც პიროსის სახე იყო
გამოსახლილი. შიგ ეკლესიაში დღეს არავითარი სიძველე არ
მოიპოვება³.

¹ 1 ს. მ. კალათი, ბორჯომის ხეობა, თბ., 1957 წ., გვ. 12, 31

² ეს ცამეტი საურელი მამანი საქართველოში ჩამოსულან VI საუკ.
ასურეთიდან ჩვენში ქრისტიანული სარწმუნოების განსამტკიცებლად.
ისინი დაადგოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა მხარეში და
ეწეოდნენ სკეტურ ცხოვრებას (იხ. ივ ჯავახიშვილი, ქართველი ერის
ისტორია, წ. I, თბ., 1928 წ., გვ. 324—347, კ. კეკელიძე, საკითხი სი-
რიელ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ, უნივერსიტეტის მოამბე, VI
1926 წ., გვ. 82 — 107).

³ მე-19 საუკ. 50-იან წლებში დიმიტრი მელენეთუხუცესიშვილს აღწე-
რილი აქვს ბრეთის ეკლესიის ხატ-ჯვრები, მააში, სხვათა შორის, ყოფილა
პაგრატ IV (1027 — 1072 წ.) ქალია, მართას, მიერ შეწირული ჯვარი
წარწერით. მართა 1064 წ. მიათხოვეს ბიზანტიის იმპერატორის
კონსტანტინე დუკას შვილს.

აქვე იხსებოდა გამგებელ ვახტანგ ბატონიშვილის, ავალიშვილების და
სხვათა წარწერიანი ხატ-ჯვრები მაავე გადაუსინჯავს ბრეთის სახარებად
და წაიკითხული აქვს ზოგიერთი მინაწერი (იხ. M. Brosset, წ. II,
გვ. 109 — 112).

პირთა ბრეტელი ილიო წმინდან დ ითვლებოდა და მისი
ანდერით ორშაბათ დღეს მიწა არ იწოვოდა, ე. ი. ორშაბათს
არ შეიძლებოდა მიწის სამუშაოების შესრულება; ხენა-თეავა,
დაბარვა და სოვა. თუ ამას შიგარტლებთ, თქვენი მამული არ
დაისიტყვებო და ბრეტშიც, ხალხის თქმით, სეტყვა არ
ყოფილა ამიტომ ბრეტელები ორშაბათობით არ მუშაობ-
დნენ თავიანთ მიწებებზე და ამ ნაკრძალი დღია გატეხაც დიდ
ცოდვად ითვლებოდა. ამით სარკებლობდნენ მეზობელი სოფ-
ლები და ორშაბათობით ბრეტელები ამჟამოდ თავიანთ სოფ-
ლებში მიჰყავდათ.

ბრეტის ეკლესია მახლობლად ყოფილა ასოფლო კოშკი,
რომელიც უკვე დასგრეულია, დარჩენილია მისი ქვედა ნაწი-
ლი. კოშკი სიღებია რაყის ქვით, ფორმით მრგვალია, ბრეტის
ფერზე ერთი ბარკვია, რომელიც თავისი მოყვანილობით
შველ ყორღანს წააგავს, იქვე ველი ნასოფლალია, ამბობენ, ა
ადვილას უკრთვრიათ ებრაელებს, რომლებსაც შემამოლო
თავადები ვიწროებდნენ, ხელს უშლიდ ენ ვაჭრობათ, მა-
გრამ ისინი აქედან აყრილან და გადასულან ქარელში, კიბ
ვალსა და სურამში.

დირბი საკმაოდ დიდი სოფელი, ხალხური გადმოცე-
მით, მისი სახელწოდება წარმოშობადი, აიტყვ, „დიდი“ სო-
ფან: დირბი საბერო, „დიდი ბერი“. აქედან შემოკლებით
დირბი, აქურ არქიმანდრიტს ხალხი უწოდებდა დიდ ბერ,

დირბში საყურადღებოა ზედა ჯვრის ეკლესია, რომე-
ლიც ქვეტიკირითაა ნაგები, ფორმით კი ერთნაირი ეკლესია
შივ მოხატულიც ყოფილა, კედლებზე შერჩენილია ძველი
მხატვრობის ფრაგმენტები. საყუროხველია ცაზე ყარკად მო-
ჩანს ტახტზე მჯდომი მაცხოვარი, რომელსაც ხელში უჭირავ
სახარება, გარშემო ლამაზი ასომთავრული წარწერით

მეორე ძველი ეკლესია მოთავსებულია სოფლის აღმოსავ-
ლეთით და იგი გადასკქერის, ფრონი, ჭალას, მა, უწოდებენ
ღვთისმშობელს.

ეს ეკლესია ეკუთვნოდა ქრისტეს საფლავი, მონასტერ,
იერუსალიმში და მათ ფლობდნენ ბერძნები

იერუსალიმიდან დირბში ჩამოდიოდა თურმე მათ არქი-

ნაღწენ იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს.

[illegible][illegible]

მეცნიერების დარგის განვითარებას, განსაკუთრებით
საინჟინერო მეცნიერებების განვითარებას, რომელიც
აღიზიანებს ყველა ჩვენს დღეს, ჩვენს ხალხს, ჩვენს
ფილი აქვთ გულზე.

[illegible]

ვერს მინახენ, აღმო ავლდნენ, ჯერჯერ ჩაბრუნდნენ
 ეს მოჩუქროთმებულ, მომთრეპილი, სხეილი, მომთრეპი
 წარწერის, ელვითა, აქვს, ღილაკი, ელვითა, ღილაკი
 აღიქმის, ელვითა, მომთრეპილი, აქვს, ღილაკი, ელვითა, ღილაკი
 ტეხი.

„უბრუნდები გრძელ წელს, ამოცხდები, ქ“

დვანი ცნობილია არქეოლოგიური აღმოჩენებით¹, რაც შეეცემა ისტორიული ხასიათის ძეგლებს, დგანს და რიბია. შესაძლებელია მტრებია შემოსევია გამო ეს ძეგლები განადგურდა. ევლ მოსახლეობა, ქელს თითქმის აყრილა. რუის 1715 წლის საეკლესიო დვით, მოსედვით ძველი გვარებიდან დღეა აქ ცხოვრობენ: მამაგულაშვილი, ივანაშვილი, კობაძე და კობახიძე².

სოფლის ჩრდილო-აღმოსავლეთის გორაკზე არის პატარა ეკლესია, რომელსაც კოშკი ფორმა აქვს, ნაგებია კლდის ქვით.

შიე ეკლესიაში პატა უარსლაშვილს საფლავი ქვაა, რომელზედაც აწერია: „ქ. იწროსა სამარეს: მდებარე პატა: უარსლა: შვილი: და: მემცხედრეა. რატიშვილის აჟელ სახუა: ვინც შენდობა ბრძანით, ღრ-თნ შეგინდოს თქვენც. ქ-ჯნ: ტპე (385)=1697 წელს.

დვანს ამ ეკლესიას ეწოდებოდა წმ. გიორგი კვართისა და აქ მაისში იმართებოდა ნატობა — „კვართობა“³, შემდეგ გადაურქმევიათ „კოხისჯრობა“ დვანში კოხი სცოდნია და, რომ კოხი არ მოსულიყო, მისი დღეობა დაუწესებიათ, ეკლესიასაც ახლა ეწოდება წმ გიორგი კოხისჯვრიაა.

ეკლესიას გალავანიც ჰქონია, აქვეა სოფლის სასაფლაოც ცოტა მოშორებით, საკვირიკეში, ყოფილა პატარა ეკლესია „სამება“, რომელიც თავისი გალავნიდან დანგრეულია.

ავნევი. ამ სოფლის სახელწოდებას უკავშირებენ ავნიანობას, — ავნელები ავი ენიანო ყოფილანო და ამ აოფელსაც ამის გამო ავნევი დარქმევიაო⁴.

1 ს. მაკალათია, დვანის ნეკროპოლია გათხრები, თბ., 1948 წ.

2 ექთ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობანი, გვ. 135 — 137.

3 ეს დაკავშირებულია ქრისტეს კვართან (პერანგი), რომელიც, საეკლესიო ლეგენდით, მარხია მცხეთაში (იხ. А. Патроев, Мцхет и его собор Светис-Цховели, Тб., 1901 г., გვ. 81 — 90).

4 ავნევი — ხალხური განმარტებით ნიშნავს მედგარს, გამბედავს ავნელები ყოფილან მაგარი ენისანიო და მტერსაც მაგარი სიტყვით ხედებოდნენო.

აწევი ძველად დიდი აოფელი ყოფილა, რასაც მოწმობენ აჭაური ეკლესიისა და ნიშ-სამლოცველოების ნანგრევები.

ძველი მოსახლეობა, ეტყობა, ლეკობიიდან აქედან აყრილა და 1715 წ. რუსისა დავთრის მიხედვით დარჩენილია ოსმდენივე გვარი. მაჭარაძე, სიჭოურაშვილი და ბეგიაშვილი (იხ. გვ. 137—138).

საყოფადღებოა აწევის ღვთისმშობლის ეკლესია, რომელსაც აქვა ჭვრის ფორმა და დაბალი გუმბათი. ეკლესია ქვიტკიოთ არის წაგები. მოპირკეთებულია ქვაფიქალით. ეკლესიის დასავლეთის მხარეს, კარიბჭესე, ჩაშენებულია ბარელეფიანი ქვაფიქალი. რომელზედაც მოსაიკლავია ნათესალებს. იგი შეკრებილია დაბალი სკლივადებით მისი სიღრმეტი ასეთი. მდინარეში ჩამდგარია ქრისტე, მის მარჯვენა მხარეზე დგას აწველობი სელში აურით. ქრისტეს თავზე აზის მტრედი (სული წმინდი). მარჯვნივ დგას იოანე (ივანე) და მას ჩათელსა აკემს, მის ფეხებთან სამი თევზია.

სამხრეთის კარებთან ჩაშენებულია მეორე ფიქალქვა, რომელზედაც ამოკვეთილია მამაკაცი სელში ჭვრით, მის მარჯვენა მხარეზე გამოთხატულია ადამიანი მკლავი ჭვრითა და ფოთლოვანი ტრტით ორივე ბარელიეფი ერთი სტილისაა, ერთი და იმავე ოსტატის მიერ უნდა იყოს გაკეთებული და ჩაშენებული ეკლესიის შეკეთებია დროს, მე-18 - 19 საუკუნეებში.

აჭაური ნიშები ყველა დანგრეულია, მაგრამ მლოცავ მაინც ეტანებოდა. ასეთია წმ. გიორგი — გორაობა, შიოს ნიში, თევდორეა ნიში, ივანე მახარობლის ნიში და აგრეთვე კერპის საყდარი (ნიშია), სადაც ლოცულობდნენ ბოროტი სულების წინააღმდეგ. მათ შორის ყველაზე ძლიერ სალოცავად ითვლებოდა წმ. გიორგი — გორაობა. რომელსაც შესთხოვდნენ წველასა და რძიანობას. თუ ძროხა გაშრებოდა ან უკლებდა წველას, მაშინ ძროხას ორშაბათ დღეს მიიყვანდნენ გორაობის ნიშთან და მის გარშემო შემოატარებდნენ სამჯერ, თან შესთხოვდნენ წმ. გიორგის წველი, მატებას.

დედაქალაქი თუ რძე არ ჰქონდა, ან ცოტა მოსდიოდა, მასაც ამ ნიშთან მიიყვანდნენ. იგი ძუძუს იჭვე მოიწველიდა

იხე ქვაოთი გამოსახულ ციხე დროს უფროვანად
ჯიდა ფართობი. ციხის ქვემოთ, აღემატება რეთ, აღმოსავლეთ
იხე მთაოვან სოფელ, რომელიც იქვე შენობის ნანგრევია.
რომელსაც საჩინიბეა უწოდებენ.

ცელი ციხის საცხოვრებად, ანსამბლ მიეკუთვნება
მე-17 — 18 საუკუნეს.

შივ სოფელში ეოთი ეკლესია, რომელსაც უწოდებენ წმ
იორგი პარსკევ. სადც პარსკეობის მოდიან მლოცველ
თა, საწილ მათლებოთ, აიოთი ქიქებ დ ცვა აღმოცე
თა, მ ეკლესია შეეძალ, რომელსაც უწოდებენ
სულის საცხოვრებად აუგია.

წუწარი მდ. ფრონიდა დაშორებული ამი კალთ
იქითი აველი ქოთიველი მოსახლეობა, ქედას ყოფი სხ
იქები ცხოვრობი. ამ დ რჩენილია შენისმსახვი აველი ქარ
იოთი ეკლესია, რომელსაც ღვთი მშობელა უწოდებენ. მას
ქ. ს. უ. შ. ტ. შენიშნეს: „წუწარს არს ეკლესია გუმბათოვანი,
წუქშიო“ აქედან, რომ მე 17 საუკუნეში ქ მოსახლე
იხე, არ ყოფილა, წაიღო ეკლესია ღამისად რი წლებ
ქეს მღალა და იმეტირეოთი გუმბათი, გარედან ტაოთი მო
იოცეებოლია, რომ წოდეთა ქვაფეხილით, შიგნით შეთეთ
იგებოლია, მსაფრთხი არ ეტოობ, მას ქიონია ქვემოთ
იომლის ქველ, რომელს მოჭოლი გერჯი გარეიერე.

ტაოთი, ფართობი 8,70×9,50 კვ. მ მათი ჩუქურთმები, არ
იქვ. დასავლეთის კარის თავზე მოკვეთილია გვარი, რომელს
ც, მ მოთავსებულა 12-სივითი როზეტა

გუმბათი აქვს ათი სარკმელი დაღარულ ჩათიებში ს
თელი სარკმლები შორის ჩასმულია ამოხუტული კუშტო
ლები ტაოთის სამხრეთი კედელი აღგენილია და ზედვე უხი
განახლებია თაოთი - 1887 წ. ოსტატის ინიციალებით გუმ
ბათი გადასტურულია ქვაფეხილით ეკლესიას გლვანიც ქო
ია, შიგნით სხვადასხვა დანიშნულებს მანიშნებოც ყოფილა დ
რჩენილია მათი საძირკვლის ნაშთები.

წუწარის ტაოთი დვანის ფოთონია ხეობაში ერთადერთი
ქალაქი, რომელიც მოლიახად არის დ ცული და მიეკუთვნება

... ექვთი. იგი ნაგებობის ტექნიკითა და ვაგებით წარმოადგენს
 ... (კუთხით ერყეო) ძველი მოთახლეობა
 ... რჩენილია ერთი გვარი — პაპაშვილი (გვ. 141).

... მოსავლიდან $\frac{1}{6}$ იღებდნენ.

... ბერძენნი" (გვ. 79).

... მდებარეობს კლდის ქვეშა ტყე
 ... კეთილ მოსახლეობა
 ... კომპოზიციის და კომპოზიციის ვაგით შემო
 ... სრნეს ლეგთა" (გვ. 79).

... საყურადღებოა იველი კომპოზიციის, რომლებიც
 ... კლდის ქვეშა დორებით სწორკუთხედიან, მტკიცედ და
 ... კომპოზიციის კომპოზიციის 4 ნა-სართულიანია. სულ რვა
 ... დგანან ერთი მეორის მოშორებით.

... კომპოზიციის მალა აქვს გამოჭრილი ერთი შესასვლელი კარი
 ... ვამართულია სათოფურები და სარკმლები.

... კომპოზიციის ფართობი 9×9 კვ. მ. ამ კომპოზიციის საყურადღებოა
 ... ერთი შვიდსართულიანი კომპოზიციის, რომელიც მიუტყურებო
 ... თეკავა და თეკავეს კომპოზიციის უწოდებენ. ეს კომპოზიციის ჩამონგრეუ
 ... ლია დარჩენილია მისი დასავლეთის კედელი და ისიც ვახუ
 ... რული. იგი ნაგებობა კლდის ქვეშა, ზოგან რიყის ქვეშა კლდის
 ... გამოყენებული ზემო სართულის ქვეშა თალიანია და თაღის

1 მტილანი. ანუ მტილოვანი ნიშნავს ბალ-ბოსტნის ადგილს (იხ. სულ-
 ხან-აბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1884 წ., გვ. 202
 სიტყვა — მტილი).

[illegible]

კოშკი და ვლადიკავში შემდგომი მანძილი
კოშკიდან თბილისი ორბილი და ვლადიკავში
მისი კედლის მძაღლი და ვლადიკავში
და ამიტომ ჩველა მისი და ვლადიკავში
გმობთ აქ ორ სათოთხეთა კედლი და ვლადიკავში
ის, ეთესეში მიშენებულა წესი და ვლადიკავში
და ამ კედლი სოკოვანი და ვლადიკავში
მეორე კოშკთან, მათ შორის მანძილი 17 მ.

[illegible][illegible]

მ. ვახუშტი, აღწერა, . ლმ. ე. იმ. ქვენი, ალ.

13. თამარაშენი	31. ლარისთავი
14. ცერონისი	32. შინდარა
15. აბისი	33. სურნისი
16. წაღვლი	34. თიღვა
17. საციხური	35. ძალინა
18. ბრეძა	36. მუხაური
19. აბანო	37. ოჟორა
20. წყდულეთი	38. ხტანა
21. ჭვირნისი	39. ოჟრეველი
22. ბალთა	40. ახალშენი
23. ქალეთი	41. არამგამა
24. ბათქინეთი	42. ხუნდის-უბანი
25. მეტეხი	43. მთვარეული
26. ავღვეი	44. ტყისუბანი
27. წირეთი	45. ოჭონა
28. ატოცი	46. კნოლე
29. ურმის-პელი	47. კასუშტი, გვ. 203).
30. მწიფლისი	

მათში ნათვლარია წილია. ურმის-პელი მწიფლისი, არამგამი, მთვარეული.

დარსენი სოფლები ღღ. აა, დ. ალექ. ღ. ა მხოლოდ. ზოგიერთი მათგანს დამახინგებული აქვს ასელები მავალი. თღ. ურმისი, ალა ამბობენ აუნისი, ხტანა ვახტანა, კნოლე კნოლევი, ჭვირნი ი. ჭვირნისი, მძვივლეთი ივილეთი, ტყისუბანი ალა ეწოდება ზნაური (რაიონი ცენტრია), წირეთს — ნაბაკევი.

არის ახლად გაშენებული სოფლებიც:

1. იონჩა	4. კოროლი
2. ბაყანა	5. ბადანი
3. შაქშაქეთი	6. იკანთუბანი

ეს სოფლები აღნესხელა ოქტომბ. 1715 წ. დანთარში, ვარდა 12 სოფლად: ქვენა-ტოცა, მოხია, ზრეხული, წაღვლი, ოღვეი, ღოღეთი, კეთეთი, მძვივლეთი, სტალი, შინდარა, მუხაური, მთვარეული. გვ. 145 — 171.

7. ალიბარი	13. შინდარა
8. ნედლათი	14. ხაბალანთ უბანი
9. ღარისთავი	15. წკნელისი
10. ჩრდილი	16. გიორგი წმინდა
11. ლისა	17. კოდა
12. გადიგინა	

ვენ აქ შევყოლებით იმ ოთღებზე, რომლებიც საყურადღებოა არა მხოლოდ გეოგრაფიული წრეწლითა და მატეოლოგიური კულტურითა ძველებით.

მოხისი მდებარეობს ფკისა და ლ. ღოზნის შუა. იგი შედის ქარელის რაიონში მოხისის სახელწოდებ. ხალხურ კანმარტებით, წომოშობილი. მუხისაგან: ძველად მოხისის მიდამო მუხის ტყით ყოფილა დაფარული, რომელსა ნაწილს ახლაც შერჩენილია მისი ჩრდილოეთის ქედზე.

მოხისა დიდი ფართობი უჭირავს: მისი საზღვრები იწყებ მტკვრის ნაპირიდან. მას ესაზღვრება „ოფლები“ ბერძენაულ და კოდა ჩრდილოეთით, დასავლეთით კი ვაყა, მასვე აკრავს ჩრდილოეთით ფკისა და დირზის მინდვრები.

მოხისა ვახუშტი უწოდებდა დაბას და ამბობს: „ამონეთს, და ქვენა ტოცას შუა არს მოხისი, დაბა დიდი, ცეცხლი-ჯვრის მთის ძირს; და ამისი მინდორი მტკვრამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოვლით; მარცვლითა“ (გვ. 80).

მოხის, ჩამოუდის მდ. ატრამულს, რომელსაც ვაყისა ზღოში შეერთვის ალის ფრონე.

მოხისი არაერთხელ გამხდარა მეფე-მთავართა შოთხ ბრძოლი, მაგ. 1510 წელს იმერეთის მეფემ, ბაგრატმ მოხისში დამარცხა ქართლ-კახეთისა და ათაბაგისა ვაერ თიანებულის ლაშქარი¹.

1523 წელს მამია გოთიელი კადმოსელ მოხისში ლევანთ ბატონის დასახმარებლად, რომელსა, ეზრძოდა ქაროლია მეფე დავით VIII. ბრძოლა მოხდა მოხისში, სადაც გურიელმა გაიმარჯვა დავით მეფეზე².

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 487.

² ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ცხოვრება 1469 — 1800 მდე გ. მოცემი მეოთხე. წ. ქუჩინაძის თბ. 1913 წ. გვ. 29

ვასკო დელ გაშელოზი, რომელიც 1492 წელს
გაიხიზნა. მოვიდნენ და ამ შემთხვევაში დაცულ
აქედან გაუძევებიათ.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

1492 წელს, მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით
დადგენილია, რომ ეს მოხდა 1492 წლის
მაისის 1-ში, ატომატის მიხედვით.

მ ღლობზე, : შენებელი. ი ჟოფე-ვ სამკეთილმან
 ყარგი წყარო ჭოცე მოზოდელა სოფელა, მოსახლეობა
 იმერეთიდან, კ ქოსელა ქართველი, ატოცა აველად
 დიდი სოფელა მოკლა. მაგომ ლეკ წიბის გან ამოწვე
 ტელა ძველა ავ ზე დღს. 171 წ მოკლა. დავთრის აღწე-
 რთ, დღე 1 ქ ქვერობენ: 'ამოღალიშვილი, აულაქშვილი
 აილ შვილა და აფხელაშვილი (გვ 161).

ქაელი მსაფოები უფელს ს მარლანიშვილ და დიდ-
 ულ იე გადმოცემით. ამ აღ წაშვილი მოსულ მძვარე
 ლოდან სამარლანიოდან. გვაოდ მ რლ ჰია შემდევ აქ იქორ-
 თდან ვადმოსულა დიდებულა. თავდახოველდ მთა
 ვარი უფილა შოთაძე და ამ შოთაძეჲს ხარიდ ხ ატოცმ
 ადმოუტაიას წმ. გიორგი სტა დ იგა დ მვესერი
 ააჯვაროზე (ატოციდან ჩახვეთა ყდოიჭრა)

დიდებოლ ქა (შოთაძე) ა ჟოფე ატოცეს, რომ სტ
 იქორცები ტოქი მ აქო ტელოსს ეკლესიაში, რომე
 ლიც ატოცის ციხე-გალავანში იყო!

მ კიდე გალავის ეზოში მოთავსებულია ატოცა ძველა
 ქოთი სტრევი ეკლესია ქვიტკოთ რის ნაგები რა მოხირ
 იებულია ლიფტ ქვათქალთ ურევსა დიდი ლოდებიც
 ივსით ეკლესია შელესილი. მსატვრობა არ ეტკობა ეკლეს-
 იის სახლი ვი ჩაქცეულა დაოქენილია ააჯ რთიევილი
 ალიაი ანლი ეკლესია ეკლესია ნაგები, დარბაზ-ლ ტო

ან ლა ე ი ე ლ ... მოსახლეობა ეკლესია ...
 მოსახლეობა ... ლა ... ლა ... ლა ...
 16 აქ, ... ლა ... ლა ... ლა ... ლა ...
 სადგერი ქა ... ლა ... ლა ... ლა ... ლა ...
 ბორჯომის ხეობა, 1917 წ გვ 32) ეტოც, შოთაძე ...
 სადგერი ქა ... ლა ... ლა ... ლა ... ლა ...
 წმ. ვიორგი აქ დან 17 აქ, ... ლა ... ლა ... ლა ...
 გადმოუტანიათ.

ქა, თა ... ლა ... ლა ... ლა ... ლა ...
 ეკლესია, მიაი წარწევები ს.ა. სახელწმუნო მოზოძია მოამწე, ტ XV, ...
 1948 წ, გვ. 165.

სადგერ ჩხარა ეს ეკლესია ინახება აქ ...
 მეზებში.

... და სავარაუდოდ, ესეც "შენახულ" რჩება. ხან
 აქვს იმეტი ქვედა ტარის და ავლათი მაწლი ძალად
 მორღვეულია.

მშენებლობი. ტექნიკა და მშენი მასალა ძალიან
 ძირითადი ელემენტები იყვნენ (X სს.)

ტაძრის არდილოებით კვადრატული ფორმის მინაშენი,
 რომელიც იგორძე ნაშ. მ. განიხილავს მისი ამდგომე უთხარ-
 წოდებთ. ტაძრის ამდგომე მინაშენი, მოქდანი აწოლს
 ამბობენ, რომ მტრის მომლოებით ამ მინაშენზე კოტონ
 თებდნენ და ამით იშპას იმდენად.

ტაძრის კომპლექსი ატყია კიხე გარდახი იმდენად,
 ჯერაც დაახლოებით ნახევარი მეტრი ფართობი ცხტე-
 ვალავარ ქვიტყოლი არის საკები ოთხივე მხარე, ქონის
 სამართულიანი კონკრეტული გარდახი მალაღობ, მალე კედლის
 ამდგომე უტოლდება, კომპლექსი და ათიფუოები ქონის
 ვალავარ კედელი შერჩენილია და კედლის მალაღობ. სადა
 კი მალაღობი და კედელი კიხე გარდახი იმდენად
 ყირვი წყარო, რომელიც მთელი ათფული იმდენად

ატოკის სოსანდრობ ამ კიხე-გარდახში იხიზებოდ და
 ქედან გზით, რომელიც მომდგომ ლეკ აბოაქვს კიხე
 გარდახი შეხებულს XVIII სს-ის ეში

ქვე, ატოკის წმ. გიორგი ეკლესია, რომელიც აწო
 რომდგენი ატოკის ეკლესია, მისი ამქვედა დაუმთავრო
 ბით სს. წელს მასში კიხილა ასაწაულთმოქმედ
 ატოკის წმ. გიორგი სატ. რომელსაც დიდხალს ძლოცავ
 მთადილიდა თუთმ, იგი ითვლებოდა ფროხი, ხეობაში ყვ,
 ღაზე ძლოცავ ხატავ, რასაც ვასუშტაც აღს მზავს. აწო
 ეკლესია ატოკის წმ. გიორგისა, ასაწაულიანი ი
 (გვ. 79).

ხალხი ოქმებით, ატოკის წმ. გიორგი არჩეიდა აუღიარ
 ავადმყოფებს და ხატობს იხიბი აქ მოქყავდათ აწირ-საკლავ
 ვით, დგებოდნენ ღამისთევით და სარულებდნენ ახვადახე

1. ატოკის წმ. გიორგი ხატის წიგნი ნაშ. მ. ბროსეტის კვამლს
 ეხუტა-შვილის Al Brosset, Voyage archéologique en Asie
 1851 წ. გვ. 107).

11

რიტუალს: ვიაც ჰქონდა შეთქმული, იგი კისერზე დაიდებდა ხატია ჯაჭვს, ე. წ. „დადიანა“ და სამჯერ მუხლმოყრით გარშემო შემოუვლიდა ეკლესიას, ხატს დაუკლავდნენ კურატებს, ყოჩებს, აფრენდნენ მამლებს და სხვა.

ზოგი მლოცავი ეკლესიას ბაძბის ძაფა შემოაველებდა (ე. წ. ლეოსმშობლის სარტყელი). ზოგი ავადმყოფი ცეკვით შემოუვლიდა, ხატია რჩეული ქ-დაგად ეცემოდ და ახვა უფლის ხატობაა უწოდებდნენ ქაშეთობა, იგი რჩეობოლ უქცემბოის ბოლო კვირას და გოფელდებოდა 1-ლ ოქტომბრამდე.

ატოცა ხატის სასწაულთმოქმედებაზე ბაგრატ ბატონიშვილი მოგვითხრობს შემდეგა: „1817 წ., აპრილი 23. დღეს, ორშაბათს, თვით დღესასწაულა მიააა იქნა ე-ე სასწაულ ეკლესიაა მისსა ატოცს: შათამოვიდა გველშაპი დიდი და სახარელი გარემოერტა ეკლესიასა და ჩაიდო კედი თვაი პირში კარებთანა, ოდეს მლოცავსი ხალხნი მოვიდის, გამოიღეს პირიდან კუდი და შეუშვია ეკლესიად და კ-დ ჩაიდვის ისევ პირა კუდი თვაი და გამოსვლასავე ე-რეთ ჰყვია, ესე გველშაპი იყო მოხვეულ საყდარსა სამ დღე და ღამეს და მეოთხე დღეს უჩინო იქნა“¹.

ასეთივე ცრუმორწმუნეობის ნაყოფია მეორე ანალოგიური თქმულება ატოცის თვალზე, რომლის შესახებ გაზ. „დროების“ კორესპონდენტი წერდა².

ატოცის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, გულიკანთ უბნის ქვემოთ, არის ე. წ. „ქვაბთქალას“ ეკლესია, მდინარე ფრონოს გამოღმა. თითქმის დაფარულია მუხითა და რცხილია ტყით. იგი ერთნავიანია. ნაგებია კლდის ქვით. ეკლესია დანგრეულა, აქვეა ნასოფლარიც გადმოცემით, ამ სოფელს ლეკები დასცემიან. ხალხი აქედან გაიხიზნულა. ერთი ქალიშვილი კი ამ ეკლესიაში დამალულა. ლეკებს იგი ჩქარა უპოვიათ და გაუტაციათ. გზაში ლეკებს მისი გაუპატიურება მოუხდომებიათ. ქალს ღვთისთვის უთხოვია: ამას გადამარჩი-

¹ ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თბ., 1941 წ., გვ. 156.

² გაზ. „დროება“, 1878 წ., № 62, „ატოცის თვალი“.

ი და ქვად მიქცეო. ეს ქალიც გაქვავებულია და ლეკებს
გი იქვე ქალაში დაუგდიათ. ამ ქვას უწოდებენ ქვადედა-
კაცს, ქალსაც დღესაც ქვადედაკაცს ეძახიან.

ქვადედაკაცა ახლაც იქვე ძევს. ეს არის ერთი მეტრის
აგრძე კლდის ქვ. რომელსაც თავი აქვს ადამიანის თავის
მგვარი, მხოლოდ ხელ-ფეხი არა აქვს. ამ ქვას ხელა არ
ქვებდნენ ზოგჯერ მას სანთლებსაც უნთებდნენ. როდესაც
გვალვად დგებოდა, დედაკაცები ვედრებაზე დაივლიდნენ სო-
ფელში, აგრძეებდნენ ააწიროს, მერე მოვიდოდნენ ქვადედა-
კაცთან. გ.დ. ბრუნებდნენ ძ.ს. წყალს გადასაძენ და
ტყვიდნენ. „წვიმა მოგვეციო“ მარიქიას (ეველიერში)
მ ქვადედაკაცთან სალოცავად ქალები მიდიოდნენ, ღამეს
უთევდნენ და თან ლოცულობდნენ.

ბრეცა მას ჩამოუდის ბრეცის წყალი, რომელიც
უერთდება ფცის ფრონეს. ბრეცა საკმაოდ დიდი სოფელი
ყოფილა, მაგრამ ლეკიანობისაგან აოსრებულა 1715 წლის
რუიის დავთრის მიხედვით ძველი გვარებიდან დღეს აქ
დარჩენილია: მუსხელიშვილი, პარკაძე და ბლიაძე. დახარჩე-
ნი გვარები გადმოსულან იმერეთიდან.

აქაური მებატონე მუსხელიშვილი ყოფილა, დარჩენილია
მათი ნაყოშკარის საძირკველი. შიგ შუა სოფელშია ერთი
პატარა ძველი ეკლესია, იგი ერთნავიანი და ნაგებია დიდი
ლოდებით. მას უწოდებდნენ წმ. მარინეს. იგი შივნით მოხა-
ტულიც ყოფილა. საკურთხეველის კედლებსა და სარკმლებზე
მოჩანს წმიდანების გამოსახულებათა კონტურები. ერთ მათ-
განა შერჩენილი აქვს ნუსხახუცური წარწერა. მოჩანს რამდე-
ნიმე ასო.

ოქონა ფცის ფრონის მარცხენა მხარეზეა. იყოფა ორ
უბნად — ძველი და ახალი ოქონა. ძველი ოქონა ნასოფლა-
რია, სადაც იყო შესანიშნავი ოქონის ძველი ტაძარი (მონას-
ტერი), რომლის შესახებ ვახუშტი წერს: „არს ოქონას
მონაატერი დიდი, გუმბათიანი, არამედ უცხო არს, რამეთუ
ძვრისაგან წახრით მდგომარეა ჩრდილოთკენ და არა დაირ-
ღვევის, ადგილსა მშვენიერს. წყაროიანსა“ (გვ 80).

დღეს ძველი ოქონია ნანგრევიც არ დარჩენილა, ეტყობა,

[illegible]

1. ცხოველთა სხეულის (XII) კონსტრუქციის შესახებ

... და ეს კადმოკმ თოქიხა შეები ათვალი ტატ
... იდეა ენგელოს სლვ შევარდ ქართული ზუბ
... მინი, რიტტი კაბრაჩებელ დ მალობი შეგიოდ
... თვის მარჯენა მოუჭრია.

[illegible]

(ib. M. Brosset, §. 111, 23. 108).

Эд. Бахрадзе. Кавказские ипполиты, Хронология (Знаменитые победители Кавказа), вып. I, Т. I (87, 188) Ухтеридзе, О.А. (Материалы к истории Кавказа, Материалы, вып. IV, 83, 172).

[illegible]

4. ოთხ წევრისგან შემდგარი, ხარკოვია, სიდაკა, ეხტა, თწაშაძე, ხაბაძე, იოსელიან, ჩაქსტაძე, გ. 3. 1900 წ. N 231, ლ. 6. ი. კახიშვილი, ქალკოვო დ. ს. წაუღო მოქმედ ოქმი. 23. 3. 1900 წ. 1868 წ. N 2.

ღვთისმშობელი .

საქმად დიდი სოფელია, აქვეა სოფლსაბჭოც.

სახელს, აგოეთვე დღიურზე ორ მეშას.

ბუღია ხევის გამოღმა მაღლობზე.

ედლებისა და ნაკოშკარების საძირკველი.

უცენია ოქონის ხატი, და მითვის ეს ხატი გამოუჩნდება.

კადრებიანი.

თავისი მაღალი გუმბათით შორიდანაც კარგად მოჩანს. თიღვა ძველი ათეულია მათ ლეკთა აბრაგები არ აძლევდნენ მოსვენებას და იგი ამოწყვეტილა ძველი გვარებიდან რუისის ამწყესოს 1715 წლის დავთრის მიხედვით აქ არიან. ტრახკაძე, სამხარაძე და ლანჩაშვილი. დანარჩენი გვარები იმერეთიდან არიან გადმოსულები.

თიღვის ჯვრის მონასტერს შესწავლილი და გამოკვლეული აქვს ლ. რჩეულიშვილს. ამიტომ მან აქ ზოგადად შევეხებით.

თიღვის ტაძარი ნაგებია ქვით, კარგად მოპირკეთებულია თილილი ქვით, შიგნით თეთრად არის შეღებულ. მხატვრობა არ ეტყობა.

გუმბათი აქვს მაღალი, რომელიც დაყოფილია, შიგნით გამოქანული თილის ორ კედელზე. ზემოთ გამართულია სასვლელი ამაღავი ოთახებითა და გვირაბით. ტაძარი დიდია, მისი ფართობი 16×12 კვ მ შესავლელი კარი აქვს სამხრეთით, დანარჩენი კარები ვაუქმებულია.

ჩრდილოეთით მსარეა, საოკმლის თავზე, ჩასმულია ფიქლქვა ლამაზად მოხუქურთმებული, შუამი უზი, ევარი, რომელსაც ორივე მხრივ აქვს ასომთავრული წაოწრა. ორად იყოფა და იკითხება ორ სვეტად:

ქმნილებამან რამ აქმსა სოფლისამან
საქა მიიღოს დაწყება ყოფადისამან
მოქმედებისა სხვადასაოკმელსა
ქრისტეს ღმრთისამათა, რომელსა მიმართ ეამსა
მას შემწე მეჭმენ მსახურსა შენსა თამარსა².

ამ წარწერაში მოხსენებულია მონასტრის ამშენებელი თამარ დავით აღმაშენებლის ასული, რომელიც გათხო-

¹ ლ. რჩეულიშვილს თიღვა აქვს აქვს ქართული ხელოვნების იტოლის ინსტიტუტი, თბ. 1960 წ.

² ეს წაოწრა პირველად გადმოიღო მელნიკოვსკი-შვილმა, (იხ. M. Brosset, Voyage, t. III, გვ. 106). შემდგომად M. Brosset-მა (Materiaux pour l'histoire de la Géorgie, 1894, IV, გვ. 174) მაგრამ წარწერის ტექსტი არ იყო წაკითხული მართებულად. აქ მოყვანილი ტექსტი ამოკითხულია ავ.დ. ავ. შანიძის მიერ (რჩეულიშვილი, თიღვა, გვ. 38).

ძალისაჲ აქჳს ღამაში მდებარეობას. მათი ზეგანი გაშლილია და დავაყებული ტყეც აკრავს და წყაროც გამოდის ძველი ღრინა ამოწყვეტილ. დარჩენილია მათი წამოსატლარი თვილები ძლინა, ქართული მოსახლეობის გვარები აღწესებული, რუილია ამწყვთა 1715 წლის დავთარში (გვ 147-148) ამ გვარებიდაჲ დღეს აქ არც ერთი არ არიან. ცხოვრობს აღმოსულის რაიონის რამდენიმე მეკომარე.

ძალინაში დარჩენილია ოთხი კოშკი, აასტლია სახელები. ერთი პატარა ეკლესია ვასუშტი, აღწერით: „ძალინას არს, ესე და აასტლე“ (გვ. 81) მას ძალინა რუკაზედ-ც აქვს აღნიშნული, როგორც მთავრობა ოქმიდესცია.

ძალინა ეს ეკლესია გამოკვლეული არცაა ღ. ო. ე. ღ. შვილის, ამიტომ ჩვეს აქ მან, ხოგ. დად შევეთებოთ.

ძალინა აქვს ორი კოშკი: პირველი, რომელიც აასტლია ნანგრევია, ქვემოთ დგას, უფრო აღმოსდელია და აასტლია ეკლესია ქვით, დუღაბით მან ორტყია მღალი ვაღვსი. კოშკი ოთხსკოთხაა, აქამოდ მღალი მისი სათარავი და ოთხსკოთხი იქცეულია მას არ, ქვა შიგვე ამოთუღი ასასვლელი კიბე და არც ოთხსკოთხი კოშკი ოთხსკოთხიდაა. ხოვ საოთხულ-შერეოა პატარა დასოქლობი. პირველი ათვალოვადობა. ვაღვსი კი პატარა და ვაღვსის ეკლესიაში წაჭინებულია ათვალოვადობები მან ამოთუღიდა აქვს ერთი შესასვლელი კარი, რომელშიც გამართულია საეკლესიო შენობა ამ ძველ ვაღვსზე. აღნი ვაღვსი მხარეს მღუშეუბიანთ მეოთხე ვაღვსი, გრელი და მღალი, მან შესასვლელ-კაოები აქვს აღმოსავლეთის მხრიდან. ამოთუღად, კოშკში რომ შევიდეთ, ეყო უნდა მომესიას კარი ვაღვსი და შემდეგ შესვიდეთ კოშკის ვაღვსანში.

ეს კოშკი თავისი ვაღვსით უდიდეს. შთაბეჭდილება ჯოვება მხანველზე, იგი ევლია ნაგებობი ტექნიკითა და კონსტრუქციით, ამათნავე მან საოთფურებიც ათა აქვს ყველაფერი ეს იმაზეც მიგვითითება, რომ ძალინა ეს კოშკი

3
აგებულია თოფის შემოღებამდე და ენდა მიეკუთვნებოდეს XVI საუკუნეს¹.

ამ კოშკის უკან, აი მეტოია დაშორებაზე, დგას მეორე კოშკი, რომელიც პირველთან შედარებით უფრო გვიანდელია, რაც აშკარად ჩანს საშენი მასალითა და ნაგებობის ტექნიკით. ეს კოშკიც ალღის ქვითაა ნაგები. დულაბია, ურევია ავურიც ქერი. თაღების გადმოაქვანად, კარების, არკმლებსა და პუსოების გააამართავად გამოყენებულია აგური კოშკი ოთხკუთხედი, აქვს ხუთი სართული. იმეტირებულია და ღამაზად ნაგები კოშკის სართულებში, ქველელი ქვიკიბე შიგვე კედელშია გაპაროული. კიბი, გ. შიქებლად კედელში პატარა სარკველია გამოქრილი.

სართულეაში გამოთულია ბუხრები, აოქმულები და სათოფურები.

კოშკის მესამე სართულს ქერ მღელის კიბე ექვსი ჯგუფით მას სამ მხარესი ქველელი ბუხრები. ზელოსის ღია სართულები ეს ღია სართული ამოხლონილი მტრის მოკლად და დახვეწილად და აგოეოვე სართული ველადაც.

ამ კოშკის აღმოსავლეთი, მხარესე მიწენებულია აგური, სასახლე. იგი ორსართულიანი და აქვდა სვეტოვანი ოთხეზიანად შედგება. დარბაზები, ქერი თაღანი, შემოსავლელი კარი აქვს ჩრდილოეთით და აქედან კარი შედის კოშკის პირველ სართულში ოთახების ფანჯრები კაიფი კედლებში გამართულია ბუხრები და ოთახებში შეკვეთილი კარები.

სასახლეს ქვითაა ბანიანური აგური, ორმელიც შემოზღუდული ყოფილა აგურის გაღვნიით, მაშინ გამოქრილი, სათოფურები და სათვალთვალეები.

კოშკის მეორე სართულიდან კარი გადის სასახლე, ბანი, გაღვანში სასახლე დღეა დანგრეულია, მხოლოდ კედლები, შემორჩენილი. წყალი შემოყვანილი ყოფილა თიხის მილე-

¹ 3. ზაქარაია, სამილსხოვის და ზევი ქართლის აგოეოვი XVI — XVIII სს. ციხე-სიმაგრეები, გვ. 123

სოფლიდან სამი კილომეტრის დაშორებით. მდ. ოქორას ნაპირას, არის ძველი მონასტრის ნანგრევები. რომელიც მოხსენებულ აქვს ვასუშტის: „მუსულმანთა ზეით ათს მონასტერი ფცისა და ოქორის წალთა შუა, წოდებული ოქორისა, უკუდათო. შემოხილ ადგილა და აწ ხუცის ამარად“-ო (გვ. 80).

დღეს ეს მონასტერი ძოღად დანგრეულია მაქვიტყირის ვალავანის ქვინია. ზოგას შემორჩენილია ახვადასგა სათავსო საბოკელები ხანგრები დაფარულია ოსილია და იფნის ტყით.

მონასტრის მთავარ ტაძარს შერჩენია ქარტი. კედლები ნაგებია კლდის ქვით მიგ ეკლესია ყოფილა მის ტკლი. შემორჩენილია ფრესკები კოსტურები აკურთხევილი არღლოეთის მხარეზე.

დასავლეთის კარის თავე ყოფილა დიდი ქვა წაოწერით, იგი ნახევარწრის ფორმისაა, იამოვარდაილი, და იქვე ქვე, ამ ქვასე, შუაში, ამოჭრილია ჯვარი. რომელიც და მცესარი ფოთლებით. თირში, საპირზე ამ ქვას მათელ სიგოცე აქვს ასომთავრული წარწერა, რომელიც ძნელი გასარჩევია

ტაძარი ყოფილა მაღალი, გეგმით ერთნავიანი, ძისი სიგრძე — 8 მ. განი — 6 მ.

ამ ოქორის ხეობით ლოხომისა და პერანგას მთაზე გზა გადადის იმერეთში.

ლისა ძველი ნაოფლარია, რომელიც მაღალ მთის კალთაზე ყოფილა გაშენებული, სადაც ახლა საძოვრებია. ახალი ლისა კი გაშენებულია მდ. ოქორას ნაპირას, სადაც ცხოვრობა რამდენიმე მეკომური ოსი

ძველი ლისა, ანუ ზემო ლისა უძველესი დროიდან ყოფილა დასახლებული, რააც მოწმობს მის ფერდობზე აღმოჩენილი ორმო-სამარხები ბრინჯაოსა და რკინის იარაღებითა და სამკაულებით, რომლებიც მიეკუთვნებიან ძვ. წ. VIII — VII საუკუნეს¹.

¹ ო. ჯაფარიძე, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ოქორაში (ტ. უ. მ., გვ. 181 — 215).

11

იველ ლიას ვახუშტი არ იხაენიებს. იგი არც რუიანს
ამწყსოს დაეთარშია აღნიშნული, ეტყობა, ლიას მე-17 საუ-
კუნეში ამოწყვეტილა. ლისას მთის წვერზე, რომელსაც
მთლად დაფარულია ტყით, დარჩენილია ერთი ძველი კოშკი
და ეკლესია. ლიას მაღალი და წოწოპა მთა შორი მანძი-
ლიდან კარგად მოჩანს, მაგრამ დაბურულ ტყეში კოშკის
მიგნება ძნელია და ასვლაც ჭირს.

კოშკი ძველია, ნაგებია კლდის ქვით, დუღაბით. მისი
სართულები ჩქვეულოა, თუკი კიბილით სამსართულიანი
ფორმით კოშკი მოსთავსება. მეორე სართულს აქვს ერთ-
შესასვლელი კარი კოშკის დაფუძრვის ლოკს აქვს. კარებში
დატანებულია საკედურები. კოშკის სიმაღლე — 9 მ, განი-
ბ, 5,50 მ. მისი სიმაღლე უდრის 10 მ.

კოშკის აღმოსავლეთის კედელზე მიშენებულია პატარა
დარბაზული ეკლესია, რომელსაც უწოდებენ ლიქს ჯვარს.
ეკლესია ხაგებია ქვიტკირით. გადასურულია ქვაფიქალით
მისი ფართობი 6x3 კვ. მ. საკურთხეველში გაშოჭრილი
ერთი სარკმელი, ორივე მხრივ გაშენებულია ქვევრი რეზო-
ხანისათვის. შესასვლელი კარი აქვს სამხრეთით. კარის
თავზეა მომრგვალებული დიდი ლოდი, რომელზედაც ამო-
ჭრილია 8 სტრიქონისა და ნახევარ სტრიქონის წარწერა, ზოგი
პწკარი ნაკლულია. სოფელი მკრთალად მოჩანს და ძნელ
წასაყიფია. წარწერა ეკლესიის მშენებლისაა და პაღო-
გრაფიულად მიეკუთვნება XV — XVI საუკუნეს.

გომართა. ხტანიდან გზა მიდის გომართისაკენ (ხტანა
გომართას 10 კილომეტრითაა დაშორებული). გომართა მა-
ღალ მთის თავზეა, დაფარულია ტყით და ძნელი ასასვლელი
აღმართი აქვს. მთის წვერის დავაკებაზე არის გომართის
ეკლესიის ნანგრევები. ვახუშტის აღწერით: „ხტანია ზეით
არს ეკლესია მთასა შინა, წოდებული გომართა, აწ ცარიელი,
მუნიდან წარვალს გზა ლოხონის მთასა ზედა და პერანგის
მთასა ზედა გარდავალს იმერეთის ქალასა შინა“ (გვ. 80)

გომართა ნასოფლარია, დღესაც დაუსახლებელია. ეტყო-
ბა, ეს დიდი სოფელი ადრე გაპარტახებულა, ვახუშტის იგი

ხაც, მოჰყავდათ საკლავები, უნთებდნენ ანთლებს და ღამის-
თევით ღებობდნენ.

ეკლესიას გალავანიც ჰქონია, მახლობლად ძველი გომარ-
თის ნასოფლარია.

გომართა მდებარეობს ქართლ-იმერეთის საზღვარზე, რა-
საც ვახუშტიც აღნიშნავს. ეს გზა ჩადიოდა კობოთულში და
ჭიათურაში. აიდანაც იმერლებს გადმოჰქონდათ: ჭურები,
თონეები, ღვინა და სხვა, ზოგჯერ ქონელიც გადმოუდ-
ოდათ გასაყიდად.

აღოს ფრონე ადმინისტრაციულად შედის საშურის
რაიონში.

აღოს ფრონის სათავე გამოდის ლიხის მთის კალთიდან,
ორივე მისი შენაკადი ულუმბაა დელე და ფიჭვარის
წყალი — შეერთვის აოფ. ულუმბაათან და აქედან ფრონის
სახელწოდებით იგი მიედინება სამხრეთით და ერთვის
მტკვარს აგარასთან.

ვახუშტიც აღწერით: „სოლო ფკის წყლის დაავლეთით
არა აღოს წყალი, გამოდის ლიხის მთა, მდის სამპრით.
ერთვის მტკვარს ჩრდილოდამ“ (გვ. 61).

გზაჰყავს მას შეერთვის: ჭერათსეულს, უწლევი წყალი,
მანანანთხევი და სხვა.

ისტორიულ წარსულში აღოს ფრონის ხეობას ჰქონდა
სტრატეგიული მნიშვნელობა, აქედან გზა გადადიოდა
იმერეთში (დედოპო, კობოთულს) დღეს ამ მიმართულებით
გადადის მთაქსო გზა საშუო-აზიურად.

როგორც ქალაქი იმერეთის XVII საუკუნის სიგელის
შინაარსიდან ირკვევს, აღოს ფრონის ხეობა თემურლენგის შე-
მოავეცოდა აზიურებულა, ეკლესია-მონასტრები დაუნგრევიათ
და სრულიად „აღათრა და უმევიდრო იქმნა საქარ-
თულსლო“¹.

ეტყობა, თემურლენგი აღოს ფრონის ამ უხილავ ცდილობდა
იმერეთში შეჭრა და მის აზიურებას, მაგრამ მან ეს ვერ

¹ ქუენა ამოიჭრა სიგელი თეოდონია, ქრონიკები,
II, თბ., 1897 წ., გვ. 207 — 213.

შეიქმნა ქუცნ. მირეჩიბს ამ ხეობაში ჩატარებია აღდგენითი სამუშაოები და ეს ხეობაც მოშენებულა. მაგრამ მე-17 — 18 სუთე ლეკებია შემოსევით გამო აღის ფრონი ხეობა განადგორებულა. მისი მოსახლეობაც შემცირებულა.

მე-19 სუთე ამ ხეობაში გადმოასაღებულან ამერლები, რომლებიც დღესაც აქ ცხოვრობენ.

აქაურ სოფლებს ყველას შემოუნახავს თავისი ძველი სახელწოდება (ვახუშტის აღწერით):

1. სომანეთი	7. დუმაცხო
2. ვაყა	8. ქინძათი
3. სატივე	9. ალი
4. აძვი	10. ბროლოსანი
5. ნაბახტევი	11. უწლევი
6. ბრილი	12. ულუმბა

არის ახლად გაშენებული სოფლებიც.

13. ახალსოფელი	17. ნინისი
14. ახალუბანი	18. ჭოშორა
15. კლდის წყარო	19. ჩორჩანა
16. ტყევიჩა წყარო	20. მტკვრის ხეობა

ესი ფრონი ხეობაში ისტორიული ძეგლები იქნა: ბაი 3, თეა 1, 2, 3 დღემდე მოუღწევია. ესეც ახალი სათანადოდ დაცული და მოვლილი.

სატივე ეს სოფელი მდებარეობს უბრალოდ მარჯვენა ნაპირის იქ, სადაც მდ. შეროვის ტივისი წელიწადში სახელწოდება დაკავშირებულია ტივთან. წიოვდ ეს სოფელი იყო მტკვრის ნაპირას და აქ მეტივეები ტივებს აბამდნენ. აგრეთვე ტივებსაც კრავდნენ ამაზე არის ლექსიც.

სატივეზე ტივი შეევარ,
ტივი არის ნაძვის ხისა,
ორთაყვირები მოვუბი
მოსასმელი არის წყლისა.

მტკვრის სკალპოტარი ახლაც კარგად ეტყობა მტკვარს, ძველი კალაპოტი შეუცვლია და იმ ადგილას დღეს მიედინება სურამულა.

წინათ სატივესთან მტკვარი ორად ყოფილა. გაყოფილი მისი ერთი ტოტი მიედინებოდა სატივის ნაპირას მეორე კი ხაშურია ზემოთ შემდეგში სატივის მტკვრის ტოტი აქედან გადავადნოლა მეორე, ზემო კალაპოტში (ხაშურის ზემოთ), ამ კალაპოტში კი ვადმოსულა სურამულა.

იქ აღმოჩენილი აქვ ვაჭურშტისაც თავის რელიქტ რაობელ იედს მტკვარი ქოიდიება აქ ორ კალაპოტში.

მტკვრი, დამშრალ კალაპოტს (მინდვრებს) ახლა უწოდებენ „სილიბა“ სატივის მეტ ტონე ყოფილა ბაკრატაოხ დეფიანშელი, რომელსაც აქ თავიი ყმა კაცები და უსსლეშ...

ტოტო ზღა, ცილები აქ ო შემოხსულ ზღაო ქალ სება მებატოსი დ. ზღაო დ. ახლა აქმეშტა, მოფლეს, ზემოთ ერთი კ ტარ, ეკლესიაა, რომელიც ქველ ხახგრეუხ, აუშ იეიი ბაკრატაოხ-დავითაშვილს ამის შესახებ მის საფ ლაკო ქვს, წერს „ქ ეკლესია მშენებელი თავად ალქ... კახე თუ ბაგრტი... დავიდ... დაიბად 1824 წ., გარდაიცვალა 1885 წ.“

ვ... ბაკრატაოხ ხაშურის შარაგხატ, მთა ჩაძი... ზღაო... რომელსაც უწოდებენ აგრეთვე ქერაოხ ზელო... დიდა მოფელი, ესოვრობენ შემდეგდღაო და კარმიდაძო, ქალაქურად აქვთ გამართული მოსახლეობის უმოავლე ობ, გაქართველებული სომხებია.

ვ... მებატონე ყოფილა პეკთაბეგოვი, აქიური ადგილი მამულიც მასვე ჰყუთენებია.

ბაკრატაოხ ყოფილან ძხარგრძელთ, ჩამომავალნი ეროვნებით რომები, თ ვდაპირველად მათ უცხოვრიათ ქა ლქ ანო შა XVIII საუკუნეში მეფე თეიმურაზ I პეკთაბეგოვა სათერ უაოძებია თავადობა და მდივანბეგობ, ამ საგვარეუ ლოს უფროსი შთამომავლობისათვის¹

¹ Этим. огединеский словарь. Брокгауз-Ефрон СПб., 1891 г., кн 5, ст 259 А Хачанов, Груз дворянские акты и родословные

სანაპირო ქალაქი ქუთაისი, ქუთაისის სანაპირო

ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო

დასაზვერადად.

ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო (XVI - XVII სს.)
ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო, ქუთაისის სანაპირო
სანაპიროს შიგნით ქუთაისის სანაპიროს ორსართულიანი
ტერიტორიის ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს.

ქუთაისის სანაპიროს შიგნით ქუთაისის სანაპიროს სანაპიროს
ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს, ქუთაისის სანაპიროს
ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს, ქუთაისის სანაპიროს
ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს, ქუთაისის სანაპიროს
ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს, ქუთაისის სანაპიროს
ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს, ქუთაისის სანაპიროს
ქუთაისის სანაპიროს ქუთაისის სანაპიროს, ქუთაისის სანაპიროს

დაშლილია ქედან კარო შედის მინაშენის ზემო და ქვემო
სართულში დერეფნის მეორე სართულის კედელში, ჩოღო-
ლოვების მხარეზე, შერჩენილია ორი სათოფური მინაშენის
ძველესი სართელიდან კარი შედის კოშკოვან ეკლესიაში

ამ კოშკოვანი საყდრის გვერდზე, სამხრეთით მხარე-
არა პატარა ეკლესია, კლდის ქვით ნაშენი იგი ძველია.
ესი იესო კოშკის ხნისა თუ არა, უფრო ადრინდელი იგი
გონივრულია და მოხატულიც ყოფილა მსატვრობ შერჩენი-
ლია ძალიან ძის სამხრეთ ნიშში, გამოსახულია ღვთისმშო-
ბგლი, მუხლზე კრმა იესოთი მის მარცხენა მხარეზე დგა-
სივს პირი ქართულ ტახტსაგელში

მე-19 საუკუნის დასაწყისს, ეკლესიის გაფართოების
მიზნით, ეს ქართული ეკლესია დედადგოილა მოთხრო-
ბად გადუქვთებია სომხურ გრაგორიანული აყდრი, ყოთაზე.
ამისათვის კარგის მინაშენის სამხრეთის მხარეზე მიუშე-
ჩებიათ საყდრის დიდი დარბაზი, რომლის ვრცელ უბრ-
10 მეტრს და იგი გაფართოებდათ ქართულ ჰაერს ეკლესი-
ასთან რომელიც გადუქვთებით თაღიანთა ეკლესიის
საყდროსკვლად გაერთიანებო. შემდეგ ეს დიდი დარბაზი
შეკეთებულა, მსატვრობაც საყდრითეკლესი წაშლიათ,
რომლის ყვალი ახლაც კარგად მოჩანს.

შესასვლელი კარი გაუმართავთ მინაშენის რელიეფით
კედელში, კარი თავზე დასვამთ ორი ფიქალქა, რომელს
ქართული მხედრული წარწერით:

იკითხება ასე (პირველ ფიქალზე):

1 ქრისტიანებთან ყოველივე მკრობელი, რომელიც
გიყვარს

2 მარიამ და წყალობა კოდვლათა, მე თლიად კოდ-
ვილმან

3 და ეს ყველა მომას მარტოროზიშვილმან ვით-

4 ხდილ ძეცხედრემან ჩემმან მარიამ, ძემახ ჩუქაძე

5 შევამცე ძველი საყდრი ყოველივე მისი დადრის
იარაღითა, შემეწიე შენ ყოველადწმინდათ

აღნიშნავენ და თარიღსაც ჩვენებონენ ამასთანავე აღნიშნული პირები ვაქის ბრტყაგებიან საგვარეულო საპატიო არ არიან დასაფლავებულნი. მათი გვარიდან აქ ასაფლავია ივანე სოლომონის ძე ბეგთაბეგოვი. რომელიც გარდაიცვალა 1723 წელს მისი ეპიტაფიში ნათქვამია. რომ იგი ჰყოლია ქართლს და იქ რეგულაციის დიდი იმპერიისა და სოლომონის ეკრეტარ მდივანად იმყოფებოდა. სოლომონ ბეგთაბეგისა.

საბაბტევი ჩრდილოეთით, შესასვლელი კარი მოკეცთარს. ეგონებოდა. სხვა ბეგთაბეგების სტელაზე ქვემოთ. მისი შიშის საფურადღებოა ეპიტაფი XII საუკუნის რაჭაში მისი გვარისა. რომელიც ქვემოთ წერია: „გარდაცვლილად იქნა ჩემი მამა და ჩემი ძე. მამა და ძე მიწაზე მიწვეს. სოლომონის ძე. მამა და ძე მიწაზე მიწვეს. სოლომონის ძე. მამა და ძე მიწაზე მიწვეს.“

საბაბტევი სვერთველი. სადღილი ედელში. მისი ეპიტაფი უნდა იქნას. რომელიც ქართული წერით: „მამა და ძე მიწაზე მიწვეს. გარდაცვლილად იქნა ჩემი მამა და ჩემი ძე. მამა და ძე მიწაზე მიწვეს.“

საბაბტევი ვიდეო. მისი ეპიტაფი უნდა იქნას. რომელიც ქართული წერით: „მამა და ძე მიწაზე მიწვეს. გარდაცვლილად იქნა ჩემი მამა და ჩემი ძე. მამა და ძე მიწაზე მიწვეს.“

საბაბტევი მდებარეობს ალ. ფრონა მრგვენა მხარეს. ზედ შიშისზე მისი სტელაზე ნაღვლიანი ეპიტაფიებით. წარმოდგენილია ნატატევი და აქ ავლად ყოფილა მეფის საზაფხულო რეზიდენცია.

ძველი ნაბაბტევი მდებარეობს. სადაც დარჩენილია ნამოსახლარის ნანგრევები. ნაბაბტევი მოქანებულია რუიის სამწყსოს 1715 წლის დავთარში (გვ 177) მასში დასახელებული გვარებიდან დღეს აქ ცხოვრობს მხოლოდ გონგლაძე, დანარჩენი გვარები ლეკიანობისაგან აქედან გახიზნულან.

ახალი ნაბაბტევი გაშენებულია დაბლობზე ალია ფრო-

სურ. 9. ნაბახტევის მხატვრობა

ნის ნაპირა მოსასლობენ ქართველები და გაქაოთველებული სომხებიც.

ნაბახტევი. მებატონე ყოფილა თარქიშვილი (ხალქალაქიდან). რომელიც ღალას იღებდა. დღიურზე ორ კოდსა და ორ ხანახ ჭირნახულს და 6 მახეთს ფულად მოგან ეს

სათელი წყაროები კოლხეთის კუთხის დაწინაურება და მისი გან-
ტონობა.

სათელი წყაროები დასავლეთ ნახატივში, ა-
დაც სხვა წყაროებშია აღნიშნული, რომელიც თავის თავზე
ბოლო მხარეებზე XIII-XIV საუკუნეებშია აღნიშნული.
ქვეყნობით, რომ ვინც, შივ და ვინც მომლოცვეთ
თქვით ქველ. ტაძარს ზოგადად მონაწილეობდა, მხოლოდ მისი
წინა წყაროების მიხედვით თავზე ტაძარს თარ-
ობდა 12.5.6.6 კვ. მ. ქველ. ტაძარს ერთი დასავლეთი
(ამოქოლილია), მეორე ჩრდილოეთით.

გაოდა ტაძარს წყაროები კოლხეთის კუთხის კუთხით
ლის წინა წყაროები, კუთხის დასავლეთი
თარაზი, რომელიც თავის თავზე მონაწილეობდა
ქველ. ტაძარს ერთი დასავლეთი
ანუ ჩვენი.

სათელი წყაროები კოლხეთის კუთხის კუთხით
ლის წინა წყაროები, კუთხის დასავლეთი
თარაზი, რომელიც თავის თავზე მონაწილეობდა
ქველ. ტაძარს ერთი დასავლეთი
ანუ ჩვენი.

სათელი წყაროები კოლხეთის კუთხის კუთხით
ლის წინა წყაროები, კუთხის დასავლეთი
თარაზი, რომელიც თავის თავზე მონაწილეობდა
ქველ. ტაძარს ერთი დასავლეთი
ანუ ჩვენი.

სათელი წყაროები კოლხეთის კუთხის კუთხით
ლის წინა წყაროები, კუთხის დასავლეთი
თარაზი, რომელიც თავის თავზე მონაწილეობდა
ქველ. ტაძარს ერთი დასავლეთი
ანუ ჩვენი.

1. Л. И. Толмачевская, Фрески древней Грузии, გვ. 20.
სურ. 32.

სათელი წყაროები კოლხეთის კუთხის კუთხით
ლის წინა წყაროები, კუთხის დასავლეთი
თარაზი, რომელიც თავის თავზე მონაწილეობდა
ქველ. ტაძარს ერთი დასავლეთი
ანუ ჩვენი.

ველი ხელია გამოსახელი აურათის ასეთი კომპოზიციით
იმაზე მკვითითება, რომ ნაბახტევს ტაძრის კამბალე
ბელი და აღმდგენი უნდა ყოფილიყო ქუცნა ამირეჯიბი
როგორც ვიცით, ნაბახტევია ეკლესია დანგრეულ იქნა,
თემურლენგის შემოაყენისა და ქუცნა ამირეჯიბის იგი უნდა
აღედგინა, შეიმძღვრა ქუცნა რეზიდენციად ნაბახტევში ყო-
ფილიყო, ადრე იყო მაგარი ციხე და შეანაშნავი კარის
ეკლესიაც.

ტაძარი კედლებზე მიშენებულია სამრეკლო
(XVII საუკუნე). იგი ფორმით მოგვლია და ქვედა თაღები,
ნაგებია ქვეტყირით სამრეკლო ორბრტყიანია. ზარები
ორკებოდა დაბლიდან თოქებით ამოყვანილი სემო სარ-
თულია კედლებში დეტახეულია იგი კედლი ძილენი
(რესტორან სათვეს)

აქ იტოვან, სტობა აღდგომის მეორე დღე . ე წ .
რეკონსტრუქციის უკიდურეს დახვედებით სტობა
ტაძრის დარბაზი, რომელიც შემოსილია ქოფის ქვე-
ყარის მთლიანი გალავნით, მისი საწილი ზოგან შემოსი-
ლია, შივ ეზოში ასვადსხვ. სტობა ნაქვეული სტობა
კვლებია.

წყალ მდმოყვანილია კიდედა თაღის მღვდელი ეკლესია
სიდა ზემო სვედისა, ე წ . მაან სტევიდა . რომელიც
ნაძირად სტობა ტევე ამირეჯიბი დ ნეეოთვის ულის
ფრონეს.

ტაძარი მხოვითი, აქ სტობა დაშორება, საცხარია,
სადაც დარჩეულია ციხის ერთი კედელი ციხე დ სვე-
ულია. ძნელია მისი გეგმის დადგენა უფროსი, ქუცნა
სიგრძე — 15 მ, სიმაღლე — 8 მ.

სტობა გდმოყვანილია, მკვირში გამაგრებულია ქუცნა
ამირეჯიბი ლეკები წინ აღმდგა, ლეკები ეკლესია გაუტე-
ხიათ, ქუცნა მოუღვრო და ეკლესიაში შევიდათ მისი
ცოლიც შეუპყრიათ და ტყვედ უნდა წაყვანათ მას ლეკ-
ბისათვის უფროვია, უკიდურესად ენახა ქმარი ნეშტი,

ეთი მხარე, მაღალ ბორცვზე, და ტყით არის დაფარული.
ეკლესია დაშლილია სკვება ქვეტყიროთ, შიგ და გარეთ
მოპირკეთებულია თლილი ქვით კარ-სარკმლები პქონია
ჩუქურთმირანი ნაწილები, რომელთა ფრგმენტები იქვე
მოთავსებული აქ იმართებოდა დღეობა ღვთისმშობლობა
გოშემო ნათესახლარი ადგილებია, არის ფველი ბაღების
ნაშთები, მითომ ამ ადგილზე „სამეცირება“ ეწოდებოდა.

დუმაცხო ალია ფრონი, მარტენა ძეაოქეა, ოფელი
გამეხეხულია მაღლობზე, ოფელი მებატოზე ყაფლა სერ-
სეულიც აქ ალია დაობაშული ტიპი მომცრო ეკლესია,
რომელზეც აქვს კომეა მოცახილობა ძ. წოდებენ კვი-
რეცს და ზაფხულში აქ იმართებოდა ხატონ, ცირიკობა

დუმაცხოდან ორი კილომეტრის დაშორებითაა რა ად-
გილი ე წ. „სამევიროლო“, ოფელი, ე უფროვა მაღალი
მთი ზევიანი, სარდაც მოალოა, კვირა და დვნი
ფრონი კი დაშლებული ოფლებზე ამ ადგილზე
ეკლესია მოცახილობა სამევიროლო და ამ სეობები, ესეპიც
აქ ამოდის.

თევილი და სქირავ დაახლოებით რა სქელო და
წილი ე დვლი ტყით სოფელ და ფართულ (მე. ე. „იქ-
ვი“ 1924 წლიდან ტყე ვაუ ეხით და დღეა მრელო ეს
ფართობი მიდევროდ ალის ქვეულ, ითე, ამ დი და
პური.

ფელად აქ ოფელი კოფელ დარჩენილია ოფილო
ნაშტებ და კოლი ქვეტყიროა ეკლესია, რევი, რომელ
საც ეწოდებოდა წმ გიორგი, ეკლესია ნაგები ეთი ღოდე-
ბი კან დუღ ბით მისი ფართობი 6, 4, 4, 4 კმ

როდესაც საგანგაშო მდგომარეობა შეიქმნოდა (ტტრის
შემო ევა, ლეიანობა და სხვა), სამივე სეობ სელი ამ
ეკლესიით თავი იყოფა აქედან საყვირებით, ამ ვე
ხეობა ხილს ეძახდნენ და სეობის აქმე კი ოჩევედნი
ამის გამო ამ ადგილზე „სამევიროლო“ ეწოდოდა

ალი მდებარეობს ალის ფრონი მარჯვენა მხარეს იგი
მოზრდილი ოფელია, მას უკავი ამ სეობში კერტრალური

დასახლებული „სომეხნი და ურიანი“. რომლებიც ვაჭრობას წყოდნენ ქართლსა და იმერეთს შორის.

მე-17 საუკუნეში მცირე ციხე-ქალაქი ალი დიდ აოხრებას განიცდიდა შინაფეოდალური ბრძოლებისა და ლეკთა შემოსევისაგან¹. ამავ საუკუნის ბოლოს იგი ისე ყოფილა დაკეცილი, რომ მოგსაური შარდენი მას უწოდებს პატარა სოფელს². შარდენია სიტყვით, იგი გოიოდან გამგზავრებულა გასთიადისას, „შუადლისას მივედი ერთ პატარა სოფელში, რომელსაც ალი ეწოდება იგი მღებაოკობა ორ მთას შუა. აქედან ორ ეგზე გავიერთ ვაწრო კლდეყო. რომელიც აცტება ხარისებით ეს მიგნაა საქართველოსა და იმეოეთის სამეფოსა.“ აქედან შარდენი გადა ულა იმერეთში და ღამე დაადგურებულა სოფ. კორბოულში.

მე 18 საუკუნეში ალი ცოფილა დედოფალ დარეჯანის მფლობელობაში და, 1803 წელს აფელისწული მამულეაის აღწერია მისედევით³ ალში ყოფილა 7 კომლი. აულდობის ძიედვით ძამკაცი - 27, ქალი - 1. ერთი სიტყვით, - 1-ი საუკუნის დასაბოლო ალი გაპარტახებული ყოფილა ძისი მოსაღეობა შემცირებული 7 კომლამდე. ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შემდეგ ალი გადააღლა სახანოოდ და ხაზინის სებართვით აქ გადმოაახლებულან იმერლები, აგრეთვე სომეხებიც, რომლებიც ხაზინას უხდიდნენა გადასახადს.

ისტორიულ ძეგლებში საყურადღებოა ალის ციხე, რომელიც მდებარეობს ძალღობზე ალის ფრონის მარჯვენა მხარეს ეს ციხე დარაჯობდა ქართლ-იმეოეთის გზას, რომელიც ფრონის სეობით შუა ქართლიდან გადადიოდა იმერეთში იგი გზას უღობავდა ქართლიდან იუ იმერეთიდან გადმო სულ მტრებს.

ციხე აშენებულია სტრატეგიულ ადგილზე: სამხრეთ-აღმოსავლეთით მას ჩამოუდის ალი, ფრონე, აქ სეობა

¹ ქართლის ცხოვრება, II, ჭებიაშვილ ა გ პო ე ვ, გვ. 43, 273, 484.

² შარდენის მოგზაურობა საქართველოში, გვ. 63.

³ Акты Кавк., Археограф. Комиссии, т. II, გვ. 81.

ვიწრო და ძნელგასავლელი ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ეკვრის ღრმა ხევი. რომელიც დაფარულია ტყით ციხეს უჭირავს საკმაოდ დიდი ფართობი, დაახლოებით 1 ჰექტარი ციხე შემოზღუდულია ქვიტყარის მაღალი გალავნით, რომლის ნაწილი უკვე დაშლილია. გალავნის ეზოში ყოფილ, სხვადასხვა დანიშნულებას სავებობანი, შუაში წყალსაცავი აუზი, რომელშიც დიდი ქვევრები ყოფილა ჩაფლული.

გალავნი ჩრდილო-დასავლეთი კუთხეში მოთავსებულია ციხის მთავარი სავებობანი დაოქსილია მისი კედლები, იაწილები, რომელთა მიცედვით ძნელია მისი გეგმის დადგენა კოვად ეტყობა, რომ ეს კუთხე კლდეში დატანებული კოშკი ეტყობა სათავაოები მომრგვალებული ფორმის მათი კარები გამოდიოდა ციხის ეზოში სათოფურები, ჩარდახები, ნიშები და სხვა არსდ ამ ეტყობა სავებობაც ძველია. იგი უნდა მიეკუთვნოს XI-XII საუკუნეს.

ციხეზე ასევე შეიძლება დასავლეთის მხრიდან და მისი მთავარი თავდაცვითი ნაგებობანიც ამ მხარეზეა მოქცეული.

დასავლეთ-სამხრეთის კოშკოვას სათავაოში ჩაფლულია ქვევრები, მათგან ოთხი მთელია აქვეა ვიწრო გვირაბი, რომელიც მოემართება სამხრეთით ციხეში წყალი გამოყვანილი ყოფილა თიხის მილებით უწლევის წყაროდან.

ხალსური გადმოცემით, ალს ლეკები შესევნიან, ხალხი ამ ციხეში შეხიზნულა და გამაგრებულა ლეკებს ციხისთვის ალყა შემოუოტყამთ და უფიქრიათ. ციხეში შეხიზნულებს წყალი გამოელევით და დავგებდებიანო მეციხოვნეებს ციხის აუზში. ციხის თევზები ყოლიათ და, როცა გასჭირვებიათ, მეციხოვნეთ ციხიდან გადმოუყრიათ ცოცხალ თევზები ლეკებს უფიქრიათ, მათ წყლის იმდენი მარაგი აქონიათ, რომ ცოცხალი თევზებიც ჰყოლიათ კიბა ალყა მოუხსნიან და წააუღან კლდე დაუჭერიათ ერთი კაცი (ზოგი ამბობს მასვილასე) და მოქცამთ. ციხე აგვადებიანი და, რააც მოითხოვ, მოცემთო. იგი დათანხმებულა და ლეკები წაუყვანა მთი ბილიცთ, რომელიც ციხე უფლიდა ჩრდილო-დასავლეთის მხრედან მ ბილიცს დღესაც ლეკები აქა უწოდებენ. ლეკები წაყვანა შემოსე კიბიდა.

მამაკაცები გამოაულან, შიგ დაუტოვებიათ მხოლოდ ქალებში და ბავშვები.

ახლა ლეკები წებარულან ციხის გაღვენის კარებიდან. მაგრამ კარებში ქალები ჩამდგარან და დიდი ბრძოლა გაუმართავეთ ლეკებთან. ერთს, ათი ვაჟის დედას, ლეკები ისე აუჯანყეს, რომ მათგან ნადენი სისხლი ღვარივით გადმოდიოდა და უოოოო წყალი წიხლად შეუღებავს. ბოლოს, დიდი ბრძოლის შემდეგ, ლეკებს ეს ქალი მოუკლავთ, ციხეც აულიათ და შავ შერხულები დაუხოცავთ.

ამს აუტოვებს ქართლის ცხოვრები ცხოვარ, რომ 1757 წელ ლეკებში ალია ციხე იდე და მრავალი ტყვე წაასყაო¹.

ციხი ძალობლად, მის ამსრეთ დასავლეთით, ფრონს, ორივე მსოფს მდებარე ადვილ უწოდებენ „ნაურიალებს“ ახუ „უოიების ნაქალაქარ“. აქ ყოფილა სავაჭროები (დუქნები) და ურიება უცხოვრიათ. აქვეა ნამოსახლარი ადგილები, ჩნდება ფელი ფულები და საოჯახო ნივთები. 1925 წელს აქ აღმოჩნდა მონეტების განთი, რომელშიც იყო 204 მონეტა მონღოლური, ნაწილი ტრაპეზუნის ასპრები, მიბაჟულობის მონეტები, დანარჩენი 250 ცალი კი - ქართული².

ალში ოამდესივე ეკლესია: დედალვთისა (გიგუამვილებია). აქალი სკვებია, სალოცვად მოდიოდნენ აღდგომის მეორე დღეს მეორე ეკლესია შიგ შუა სოფელშია, გუმბათიანია, შიგ და გარეთ შეთეთრებული, მას უწოდებენ კვირაცხოველს, რომელსაც დასავლეთი კედელზე აქვს ქართული წარწერა. „წელსა იყო (1810) ეკლესია ამხეზებული და უწოდებიათ კვირაცხოველ“. აქვე გამოსახულია ორ ადგილას აღმართი ზელი მტევანი (უთარ თითი), სოფლის თაქს ერთი კლომეტრი დაშორებით ციხის მიმართულებით, ორი ფელი ეკლესია, აქვე ოფლია სასაფლაოც. ერთი უწოდებენ ღვთისმშობელ (უთარ თითი), მეორეა - წმ. გიორგი. ორივე ეკლესია გადაეთებული მომხურ ეკლესიად.

¹ ქართლის ცხოვრება, II, 1854 წ., გვ. 489.

² მოსკოვის აღმოსავლეთი უნივერსიტეტის ქართული ფელს
დათარიკებულია ქართული წიგნების კატალოგის 133 გვ. 133

პერ. 10. უსანეთის ღვთისმშობელი

პირველი უსანეთის ღვთისმშობელი ძველი ქართული ბაზილიკაა, იგი საგებია ქვეტყობით, მაღალია და სამნავიანი. შუა და მდლ., გვერდითი ნაწილები დაყრდნობილია რაღაც სვეტებზე (მთლიან მსაქვე სამსა). ტახტი აგებულია 14 მ., გან 10-10 მ კარა ქვა. მთლიან გვერდის ნაწილებში გასართულია სამ-სამი განიერი სარკმელი ეს ქართული ეკლესია თავისი საგებობით სველია. უნდა იყოს აშენებული XIII — XIV საუკ. მიჯნაზე.

მე 19 საუკ. პირველ ნახევარში იგი სომეხებმა დაიკავეთ. თებამთ ეტყობა, რომ ეკლესია დაზიანებული ყოფილა და სომეხებმა იგი შეუკეთებიათ აგურით. შუა სკდის თათა აგურითაა დაწესებული, ზოგან კარსარკმელიც აგურით ამოუშენებიათ შიგ საყრდენებელიც გადაუკეთებიათ სომხურად

ჩრდილოეთის ყველში გაუმართავთ ემბაზი და ჩაუსვამთ
სომხური საჭარი (ამი ჯვარი წნულში), ქვეშ სომხური
წარწერით (გვიანდელია, მე-19 საუკ.)

აღმოაგელეთ, ყველაზე მიუწეხებით აგურის სამრეკ-
ლო ტაძარი დასკრეულა. დაოჩეილი მხოლოდ მიაი
კედლები.

მეორე ეკლესია, წმ. გიორგიც, ქართული ერთნავიანი
ძველი ეკლესია უფილ, სომხებს ეს გადაუკეთებია ჯვრის
ფორმის და შედ და დე მთ აგურის ეკლესია

ეს ეკლესიის პირდაპირ აღის ფრონის გულმ მხარეს
ეს მცხეთის ჯვრის საზღვარზე. დეა ძე ლე ეკლესია ე წ
აღის საყდარი იგი დე და ევ. ევ. ზე, სავა, ქლდის ქვით
დუღაბით ეკლესია დასაძალია, მია, აგურის 11.1 მ.
გახი - 1.1 მ კარი ევ. და ეკლესიით და სამხრეთით კედ-
ლებში ვ მართულია ვანი, რ სოქმელ, ეკლესია გახახლე-
ზელი უფილ, აგურის მასალით. აარქმლის ჩარჩოები და
ერთი ბოლი, აგურით და საშვირ ეკლესია დაშლილია
და დასა და იგი კედლები. სამოეთის კარის თავზე ჩატა-
ნებულ და იღასი ქვაფიქალი, რომელზედაც გამოსახულია
ჯვრები და სვასტიკა.

ეს ეკლესიის გრძელმო ძველი სამოსახლარია, სადაც და
მოად, ხედასხვა დასიზნულებს საოჯახო ნივთები.

უღუმბა, აღის ფრონის სათ ვეშია, რომელიც გამოლია
დასა დას კლთებიდან. უღუმბა ქართლ-იმერეთის სა
ზღვარზე, აქედ გზა გადადის იმერეთში, სოფ. დედაბერაში.
სამოეთის რა, რომელიც უღუმბიდან დაშორებულია 4.1
კილომეტრით.

უღუმბაში ფოთის ერთეულ პატარა მდინარე ფიჭვნის
წყლი უღუმბა დღეს სატარა უფელია. აქ ძირითადად
იმერეთ დასა და მოსულები ცხოვრობენ.

ისტორიულ უღუმბა ცხოვლილი იყო თავისი ღირსეა-
ნის ვა უარით, ე წ. უღუმბას ღვთისმშობლით, რომელიც

1 უღუმბა, იგივე უღუმბა საბერძნეთშია "ღვთის" თავზე იყო უღუმბა-
მშობლის ღვთის, სავა, მოღვაწეობდა იმ წ. მოწაქედელი

მდებარეობდა ქაიხელ-იმერეთის სასახლეო ზონას და დიდ სალოცავად ითვლებოდა როგორც ქართლში, აგრეთვე ზემო იმერეთშიც მას იოვანე მხოიდან დიდძალი მლოცავი მოუდიოდა ათომა ულუბა ეოფილა ეთილმოწიობილი და მდიდარი მოსახტერი, მაგამ XIV საუკუნეში თემერლენგის ლაშქარ იგი მაწიან გასწროებდა შემდეგ იგი დედკე-ის მსახობი მივლობელ ქუცნა ამირეჯიბს რაიკ მოწი-პის მსახურ იგელი. რომ ლშიც მოქცემა ულუბისა ლეთამშაბელსა სე...-ნთა სიკეთეც დოქტორსა ლიკა-და მედიკოსსა დიდად შეწყულებულმა არც კი შეეძალ უდაბნო მას იქუშ ია მ... ამას ოდეს უღმრთეს დემუთა სრულად აღზარდა ევკდოო ექმ ქოიუშ-ლო და წარუტუტუშაქ კოქ... მიმტოლოთ უმეტესად ეოველოთა უდაბნო ეე თქუშ ი. რაიელ ქოიუშ-ლიცა არა დარჩომილ იყო.

ამოთჳს ცხატა ლობ ღმარ შექუც... შეათქმნა ვიკუღი-მოდვიე შემართებდა აღდ... რველს... ქუ ულის შოად... და შეიკბათ გიბსეულო... და უმტრქმნილი... ვანიდგან მახმოდა მისა ჟ...-ნასა და ს... დოვოსა ბრძანებათგან“-ო (გვ. 208).

ამ თხ.ვე ს... შექუწ თავ მოსახტო ქათვ... აღუბილა „შევიწირე წაღლა... დი... ქათვ... შ... წი... ქვილი... მოჭარი ოფლები ლოცობო... ღიბი და კ... უწ... ლევი. ბოზუიბი, ბროლოსანი და ავაი“ (გვ 116)

ამა გოდა... ღში სამოთქო ღ... დოქტორი, დეთას მშობლისადმი სეწოლი ქათვ... „დო... ოვლოად ბაილ შეამედი, ორა ეუამლი შიკ ღმ... ქუ ურაიბი. აღისთავს, სოუკობი... ეწდევ. სოკლობთ ბოზუიბი, ბროლოსანი, ავაი, სამი კუილა... ბასტევს, ორი ეუამლი დემცხობა, ორ ეუამლი ქათვ... წაღლი ოფლადა. დოღეთი სრულად, სრულაშენი სრულად. ქუშმოპრე... სოულ და სამი ეუამლი ზემობოქა... ორი ტუკ...“

ქუცნა ამირეჯიბს მიერ აღდგ... ღი ულუბის მოსახტერი, ვაუშტის აღწერით. ეოფილა უგუმბათო. დიდი ტაძარი „ჭერათქევის ზეით არა მოსახტერი ულუბასა. უგუმბათო.

ქ. დ., დიდშენი, მიქელ აკ. სამათაგან ქმნული, და დაფლულ
არა მიქელ მუნვე ზია წინამძღვარი" (გვ. 81) აქედან
იუკევა, რომ ვახუშტი დროს (მე-18 საუკ. პირველ ნახე-
ვარში) ულუმბის მონასტერი მოქმედებაში ყოფილა და აქვე
დამარცხელა ერთ ერთი საურელი 13 სამათავანი -- მიქელი
მხოლოდ, იმავე ვახუშტის ცნობით, ამ მონასტერს დაუვლუ-
პიან აქ მოსახლე, იმეოლები „ქეთინ ს-ქევა, ზეით არს
ულუმბის მონასტრის, რამედ აწ მიხმული აქ უო იმერთაგან,
კანა, სოფევი, კელილი, ზეითა, დ. კელშია ფასსა აწკ." (გვ. 82)

მე-19 საუკ. პირველ ნახევარში ულუმბის ეკლესია დი-
დიდ ზოგად, ძირითადად შეიკეთა, კარგად მოაწეს-
კარგა, სხვათა შორის, ქ. დ., პირველის პორტიკს თვით
ცოლითა და შვილით.

შემდეგ ულუმბის დასახლებოლი ტაძარი დაიკოვცა თ
დ., 1871 წელს მიიღო რეკონსტრუქციის უფლება მიერ ზიმი
ერთიანადი ასლი ეკლესია მახე მოვითხოვდა, ეკლესიის
სამხრეთის კარსე იმართლო სელით შეკრელებელ წარწერა:
„1871 წელსა ცელდა მულ ვაქმი არქიუპ-სეიოსი, ევ-ევის
მიერ მღვდლად ულუმბის ღვთისმშობლის ეკლესიის, აღე-
ტი კეცლოევი მეცხედრობით ჩემითა შეუდექ ამერებას
ამა ტაძრისა და შევასრულე 1871“.

ძველი ულუმბის ტაძარი ს. სოკველ ხალაქ კარად
მოხსნა, მისი სიგრძეა 28 მ, კანი 19,5 მ მას ქვიტყრის
კალვარია ქვითა, მისი ნაშთი ხოგან შემოიჩინილია ეს
ტაძარი მოთავსებულია ორ ხეობაა შორის ჩრდილოეთით
მას ჩამოედის ფროსე, სამხრეთით კი დ. ქვინაო, სევი
შევ ეზოში ჩაფლული ყოფილა დიდი ქვევრები ასევე რის
დაარქნილი ერთი ქვევრი, რომელსაც სიმაღლე 7 მეტრი აქვა.
ქველთა კოველი ყოფილა ეკლესიის ზემოთ, ადაც მის
საძირო სასტრუქვი, შეიძლება, აქ ყოფილიყო მონასტრის
ბერებსა სადგომი (სენაკები). ულუმბის ასლი ეკლესია შიგ
შეთეთრებულია, მისი კანკელია მხატვრობა უბოლოა.
შიგკეა მლოკავის მიერ მოტანილი სახედაფე ქვევრები, ვისაც
ჰქონდა შეთქმული და მართებდა მისი სახედაფე ღვინო,

იგი ღვინოს ჩაახამდა ულუმბის ქვევრში და შემდეგ ეს საზედაზე ღვინო მიჰქონდა ეკლესიაში. ვინც სოფლიდან აიყრებოდა და ქალაქში გადაახლდებოდა, იგი ულუმბის ქვევრს ამოიღებდა და ეკლესიაში მიიტანდა.

ეკლესია, თახჩებში და თაროებში ჰყრია საწირში მიტანულ მიტკლია ნაჭრები, ე. წ. „ხატის პერანგები“. აგრეთვე ცვილისაგან გაკეთებული „თვალის კაკლები“ წითელთაფე-ბიასი წემებით, წითელი ლენტებითა და სხვა, რომლებსაც სწირავენ „ყვავილ ბატონებს“.

ულუმბაში იმართებოდა დიდი ხატობა - „მარიობა“. 23 აგვისტოს და ბევრი მლოცავი მოუდიოდა ქართლისა და იმერეთის სოფლებიდან საზოგადოდ, ულუმბის ღვთაშობე-ლი აქ გველაჩე დიდ ღოკავად ითვლებოდა.

ულუმბა აღის ფოთისა უკანასკნელი ოდილია იგი ქარბილ მერეთისა სიღვარზეა, რასაც ვახუშტიც აღიწმინდეს: „ხოლო ვერტყვილს და ამამუყეთს შუა არა მკირე მთ, მიასრულ კოლბუროს მთამდე, და ესე არა სახლვარი ქართლი-იმერთა აწინდელი“ (გვ. 82).

მატერიალური კულტურის ძეგლებში, სალხური მემოქმე-დების თვალსაზრისით, საყურადღებოა აქაური საფლავის ქვებიც, რომლებზედაც გამოხატულია ჯოფა კიწვრპია რეალები უმეტეს შემთხვევაში საფლავის ქვები ილუტრი-რებულია მიცვალებულის დამახსოვებელი სქიმაობით: ქალები გამოხატულია საცერავი მხქალთ, ბოტლითა და ასეა ხელსაწყო-არალებით, მამაკაცები - შიშველი ცი-ნებით, ხელში სასმისითა და წინ გაწოლილი სოფრით. აგრეთვე ხელში თოფითა და ხმლით აქაურ საფლავ-ქვებს თანა-სიათებ, სადურგლო და სააფლოსანეურო არალების გამოხატულებანი საფლავის ქვებზე, ოდესმე ერთი ადგილობრივი, ქართლში დამსახდებელი ეპიტაფიკოსი ქაშუეთიდაი (ქაშურის რ.), დოდეთიდაი (დოდეთის რ.), მეორე ტიპის საფლავის ქვები გადმოტანილი იქონიდან

(საჩხერიდან). ისინი განსხვავდებიან თავიანთი მოყვანილობით, ქვის მასალით, ფერითა და დამუშავებით.

ქართლში დამზადებული საფლავის ქვები უფრო მოზრდილია, რუხი ფერისა და ზედ შუაში გამოსახულია ადამიანის სახე მთელი ტანით, გარშემო ამოკვეთილია: კელაპტარი სამოთხის ხე, ჩიტის წყარო¹. მტრედი, ყოჩი, ცხენი და სხვა.

იმერული საფლავის ქვები უფრო დაბალია და ვიწრო, ქვა თეთრია (კირქვა), რომელზედაც გამოსახულია გეომეტრიულ წნულებში ჯვრები, ცხვარი, ორი მტრედი და თევზი. რაც შეეხება ადამიანის გამოსახულებას, იმერულ ქვებს არ ახასიათება, არც შეკაზმული ცხენი და არც ხელში ღვინით მოლხენა.

ქართლია საფლავია ქვებზე ოატატების მიერ კარგად არის გადმოცემული იმ დროის დამახასიათებელი ტანთჩაცმულობა, ხელსაწყო-იარაღები და რიტუალური საგნები (კელაპტარი, სამოთხის ხე და სხვა).

საფლავია ქვებზე ამოჭრილია ეპიტაფიებიც. განსაკუთრებით ამ მხრივ საყურადღებოა ქართლის საფლავის ქვები, რომლებშიაც მოთხრობილია მიცვალებულის თავგადასავალი და მისი ბედი.

იმერული საფლავის ქვები კი ღარიბია ამგვარი ეპიტაფიებით.

ზრომა-საქმიანობა

რევოლუციამდელ პერიოდში ფრონის ხეობის მოსახლეობა ძირითადად მემინდვრეობას ეწეოდა, თუთაღრეს ხორბალ² და ქერ³, აგრეთვე მისდევდნენ მებაღეობს, მებოსტნეობასა და მევენახეობას. ფრონის ხეობის მთიანი ზონის მოსახლეობა კი ძირითადად მესაქონლეობას მიადევდა, რასაც ხელს უწყობდა აქური კარგი საძოვრები.

¹ ჩიტის წყარო ამოკვეთილია საფლავის ქვაზე თავზე მრგვალი, რომელშიაც წეიბა წალი დგება და ამ წყალს ჩიტები სვამენ და მიცვალებულს შენდობას უთვლიან.

აქაური გლეხები მიწის სიმცირეს განიცდიდნენ. ააუკეთეს სახნავი მიწები, ტყეები და საძოვრები მემამულეთაგან დაზნაურთა ხელში იყო. მკორემიწიანი ვლები იქნებოდა იყო, ემუშავა მემამულე, მიწაზე და მისთვის ეძლია ღალა. დღიურზე ორი კოდი ქირნახული. სიზნი გლეხი ემემამულე. უდიდა „მატას“. კომლზე 10 20 მათეთამდე.

საგლეხო მეურნეობა ჩამორჩენილი იყო და მის გაუმჯობესებაზე მემამულეები არ ზონავდნენ ვლებსაც მიწასაც ვებდნენ პრემიის უფრო იარაღებით. ამის გამო მოსავლიც მცირე იყო და მშრომელ გლეხობა შიმშილობდა.

მეშაო იარაღებიც მძაპირო იყო: კვი და თოხი, ვლეჩიბი, შეხლებული ფენა და მიწის ხნავდ ვუთნით. რომ ღშიაც შებრელ და რამდენიმე უღელი მუშასქონელი. რე. უღელი, ზოგჯერ ათი უღელიც ერო ოჯახს ამდენი უღე. ქონილი არ გაიქცა ამიტომ მესობლები თავიანთი ძარბა, ეროსიქთს შეუბამდნენ გუთნულს მართავდა გუთნად რომელსაც გააამრჯელდ ეკუთვნოდა ორი ალო (დღიური) ერთი გუთნის სვის და ერთიც მუშაობისათვის ეროსი ალო ესლეოდ ასხილ-სევეთს და კმარა. ხოლო ოღელი სარის პტროს ეკუთვნოდ ორი დი (ერთი კაცისა, სარის, ხოლო). დამის მესრე ქლევედნენ სარის ღო და სხვ.

სარწყავი მოცხად არაქნობდ. აოც რაიმე გოოტექს ეჭრი დახმარება. რომ სთესს მოეც. უხვი მოსავალი ამიტომ გოუთნს ზეცას შეეკეოდა და მისი ამედები დამოკიდებული იყო ბუნება მოვლისა და კარგ მობაზე.

მა ბრძოლი სევ მუღლებ. რ გაიქცა, გოუ, კრუ მორწმუნეობისა, და ევიცი გლეხიც, ხათეს მეტ დოვლა თიანთი ათვი ასრულებდა ბოსლობას. ამ მხით დეკემბრის დამდეკს ოჯახში გამოცქობდნენ ღობიან ჭურს. ზეთში გაკეთებულ ქდა და დაწვობდნენ ჯამზე შემდეგ დაწვევდნენ მეკვლეს. ოომელიც ნამცხვარს ქელში იღებდა და დალოცებოდა კაოგ მოსავალზე. ოჯახის პატრონი მეკვლეს ფეხებთან მიყრიდა ხორბლის ან სიმინდის მარცვალს, ვითომც თესდა და თან ბარბარე. შესთხოვდ კარგ მოსავალს.

წვითა და დაგვით მოყვანილ ჭირნახულს რომ მოიმკიდა გლეხი, ახლ. იგი შეუდგებოდა მის გაღწევას კალოზე, სადაც ჩქარა მოადგებოდა მემამულე, რომლისათვის ღალა უნდა მიეცა. მას მოჰყვებოდა მღვდელი და ისიც თავის დრამას მოითხოვდა, მერე ე.ტუმრებოდა მამა-ახლი და მთავრობის გადასახადზე ჭირნახულს პროშენდა და სხვა.

აღეთ პირობებში მშრომელ გლეხს არ ოჩებოდა საკმარისი ჭირნახული წლით ბოლომდე და ე.ტუმრებოდა, ვაიციდიდა

დიდი ოქტომბრის აოცარ სტურის რევოლუციის შემდეგ რადიკალურად შეიცვალა გლეხის ეკონომიური მდგომარეობა მიწა გადაეცა მშრომელ გლეხს. მას მოჰყვა სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია და მექანიზაცია ფრონტის ღებოს ვლესობ. მთლიანად გაერთიანებულია კოლმეურნეობაში აქაურ მეურნეობაში წამყვანი მემამულეობა, თესვენ სიბოძალს, ქეოს და სიმინდს. სორბლეულიდან თესვენ თეთრი ღოლი და შავი თეთრი ღოლი მეტ მოსავლას, ღებენ ჭერი თეთრ და კემრიელი მიღვევენ მევენახეობას და მებაღეობას. ვაზებიდან აქ სარობენ ძველ-შავი, ვოროლი მწვანე, ალუკოტი, რაქწითელი, ჩიხური და აგრეთვე დაბალი სარისთა ვაზი ქაღალა.

მინდვრის სამუშაოები მექანიზებულია, - თესვენ ტრაქტორებით, მოსავლს იღებენ კომბაინებით ფრონტი, ღებობაში ბევრია მოწის ვე და შექლებული კოლმეურნეობა (აბიის, წაღვლ., ალია, ბრეთი, დირბის და ა.შ.)

კოლმეურნეობებს ჰყავთ გამოცდილი აგრონომები, რომლებიც აწარმოებენ თესვის, შერჩევას, ნადავის გახოცვას და სხვა ყველგან სარწყავი არსებია ვაყვანილი აქაური კოლმეურნე გლეხი დღეს კარვად კათეოცხოზიერებულია უსვი მოსავლია მოყვანაში, იგი დაოწმებულია თავის ცოდნა-გამოცდილებაში და მას უკვე აღარ ესაჭიროება ფელი მამაპაქური კრუმორწმუნეობის გამოყენება.

მთიანი მხარია კოლმეურნეობა ეწევა მეაჭონლეობას, ფერმებში მეტწილად ჰყავთ მეწველი საქონელი და აქვე ამზადებენ რძის ნაწარმს: ყველს და ერბო-კარაქს. ქარხანა მექანიზებულია ფერმებში ჰყავთ ვეტეჩიმები და ზოოტექნი-

კოსები, რომლებიც ზღვს უწყობენ მეცხოველეობის ზრდასა და განვითარებას.

ფრონის ხეობაში, ამასთანავე წარმოებს ბუნებრივი რესურსების დამუშავებაც. სოფ. აბანოში ამუშავებენ დოლომიტის ქვას, რომელსაც აქედან ეზიდებიან რუსთავის მეტალურგიული ქარხნისათვის. იგი ცეცხლგამძლეა და ღუმელებს ლესავენ. აბანოს დოლომიტს ურევენ ავრეთვე კერამიკულ ნაწარმში, იყენებენ სასუქად და სხვა.

აქ დოლომიტის დიდი მარაგია, აბანოში კარიერებია გამართული. აფეთქებენ დოლომიტის კლდეს. ნამსხვრევებს ფქვენ მანქანებით. დოლომიტი აქედან რუსთავში მაქსიმუმით გადაქვთ, რაც აძლევს წიგნების გაფართოებას, განზრახულია რკის ვხილ შტოს გაყვასა ქარელიდან აბანოდ. სოფ. წაელისში კი ტალკის წარმოების დიდი ქარხანაა, რომელიც მუშაობს 1933 წლიდან.

სოფ. ფრონის ხეობა მდიდარია ტალკითა და კირქვით. ტალკის დამუშავება წარმოებს: ჭოშორაში, უწლეშში და ჩორანაში. გადასამუშავებლად ტალკს ეზიდებიან თბილისში გეგმით გათვალისწინებულია ტალკის ქარხნის აგება გომში.

საკონსტრუქციო მშენებლობამ და ეკონომურმა წარმატებებმა ძირფესვიანად გარდაქმნა ფრონის ხეობის მოსახლეობის ყოფაცხოვრება. ძველებური მიწური, ბასიანი და დარბაზული სახლები შეცვალეს ორსართულოანმა სახლებმა, რომელთა ოჯახები ქალაქურ და მოწყობილი ჩაკმ. დასუფაც ქალ ქვრია, აცვან სუფთად და ღმირად დღე-კონსტრუქციის გლეხს ოჯახს ეძლეზულად კონსტრუქციას.

სოფლის გზები და ქაროები ეთელმოწყობილია, ევსკან მოსაოადეს ავტომანქანები, სოფლს უმეტეაოზა ელექტროფიკირებულია, ძველი ჭოქები და ლამპები თანდათ, რებით ელნათურებმა შეცვალა.

შეცვლილია ძველი ადამ-ჩვევებიც, რომელსაც ბოლო მოუღო სწავლა-გათათლების გაგრეელებამ, თუ წინათ ამ ხეობაში აკოლა იშვადი იყო და მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა წეოკითხვია უცოდინსოი, დღე, აქ თითქმის

ყველა სოფელშია დაწყებითი სკოლა, დიდ სოფლებში კი
საშუალო სკოლები (მოხისში, ალში, ვაჟაში, აბისში,
წალვლში, ატოცში, ავანეში, დირბში და სხვა).

დიდი ყურადღება ექცევა მშრომელთა ჯანმრთელობას და
ფრონის ხეობის სოფლებშიც საკმაო რაოდენობით არის
საექიმო პუნქტები და საავადმყოფოები (აბისში, წალვში,
ალში და სხვა).

თუ წინა აქაური გლეხი სამკურნალოდ მამართავდა
ხატეს, ექიმპანებსა და მკურნალებს, ახლა ყველა ეს დავი-
წყებას იცავს და აქაური საკმაო დავალებული და
მაღალკვალი ციკლონი ამკურნალოდ ეხმარება კარგ მომად
ხატეს. უწევს აქაურ მოსახლეობას.

საღვთისმშობლის დღესთან შედარებით საგრძნობლად
შეცვალა როგორც ფორმით, ისე შინაარსითაც წესათ
ქალთა ვასაობის იგი ბერიკობა, ხატობა და სხვა ელემ-
ენტური გათვითცობიერებული ასაღვანდობა ერთობა კი
სიბრძნის კლუბებში, სადაც ესწრებიან წარმოდგენის, დ. დ. ქ-
ციებს, კლუბებს ჩამოყალიბებულია თვითმშობელ წარმოდგენ-
ის, მოცულობით, მომღერალთა, ჭაბუკი, ტ. სკოლაში
და სხვა მოგვალა. კლუბები ყოველ კვირას მართავენ
წარმოდგენებსა და კონცერტებს, უჩვენებენ ახალ კინოსურ-
ათებს, როგორც აბჭოთა, ისე უცხოურადაც ყველა ეს კულ-
ტურული ღონისძიება სელს უწყობს ფართო მასების აღზრდა-
სა და გათვითცობიერებას.

ამჟამად დიდი შემოქმედებითი შრომაა გაჩაღებული
ფრონის ხეობის კოლმეურნეობებში და საბჭოთა მკურნა-
ლებში. რადგან ახლა, როდესაც საბჭოთა ადამიანი პირვე-
ლი აიჭრა კოსმოსში და კაცობრიობის ისტორიაში არსა-
ხელის დაწვავა მოხდა, როდესაც მთელი სივსი მრავალ-
ელოვნი ღონისძიებით იბრძვის შვიდწლიანი გეგმის
პირნათლად შეარულებისათვის, ფრონის ხეობის მოსახლეო-
ბასაც სურს თავიანთ ველსი შეიტანოს კომუნისტური საზო-
გადოების მშენებლობაში, კოპეისტური პარტიის მიერ
შეძღვნილებული დიდი პროგრამის გასათორციელებაში.

ს ა რ ა ნ ე წ ი

ფრონის ზეობის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა	3
მატერიალური კულტურის ძეგლები	21
შრომა-საქმიანობა	89

რედაქტორი ირ. არაბული
მხატვარი თ. შაცაბერიძე
მხატვრული რედაქტორი დ. დუნდუა
ტექნიკური რედაქტორი ეთ. აბდუშელიშვილი
კორექტორი პ. ლელუცვა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 7/VI-63 წ. ქალაქის
ზომა 84 X 108¹/₃₂. ნაბეჭდი თაბახი 4,92. სააღრ.-
საგამომც. თაბახი 4,31. საავტორო თაბახი 4,2.
უე 00462. ტირაჟი 5.000. შეკვ. № 169.

ფასი 18 კაპ.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარპოლიგრაფგამომცემლობის სტამბა № 1,
თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50.

1-я типография Главполиграфиздата
Министерства культуры Грузинской ССР.
Тбилиси, ул. Орджоникидзе № 50.

Серги Иосифович Макалатия

Фронское ущелье

(На грузинском языке)

Государственное издательство

«Сабчота Сакартвело»

Тбилиси

1963

3.149/231

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԾԱՆԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ